

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВНЗ УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра богослов'я

Магістерська робота

ЛЮДИНА І ЇЇ ПРАЦЯ В УМОВАХ ВІЛЬНОГО РИНКУ: ПОГЛЯД
СОЦІАЛЬНОГО ВЧЕННЯ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Студент 6-го курсу Андрій Синишин

Науковий керівник: Юрій Підлісний, Ph.D.

Рецензент: о. Олег Кіндій, Ph.D.

Львів 2022

Синишин А.Р. Людина і її праця в умовах вільного ринку: погляд Соціального вчення Католицької Церкви: Магістерська робота: (041 «Богослов'я») / А.Р. Синишин/ Український католицький університет. Кафедра філософії; Наук. кер.: Підлісний Ю.Т., Ph.D, – Львів: УКУ, 2021. – 72 с.

Анотація. У роботі описано процес формування спільноти від окремого індивіда до повноцінної правової держави. Представлено історію формування Соціального вчення Церкви. Проаналізовано відповідність принципів вільного ринку принципам Соціальної Доктрини Церкви, виокремлено основні вимоги до соціо-політичних систем, які задовольнятимуть умови Соціального вчення Католицької Церкви задля поцінування людської гідності особи в умовах праці. Запропоновано цивільну економіку як альтернативу сучасним політ-економічним системам та наведено аргументацію, чому вона матиме більший успіх при можливій імплементації в порівнянні з системою вільного ринку.

Ключові слова: вільний ринок, капіталізм, Соціальне вчення Католицької Церкви, Соціальна доктрина Церкви, людина, праця, цивільна економіка, державний устрій, енцикліка.

Abstract. The paper describes the process of forming a community from an individual to a full-fledged state governed by the rule of law. The history of the formation of the Social Doctrine of the Church is presented. The conformity of the principles of the free market to the principles of the Social Doctrine of the Church is analyzed, the basic requirements to socio-political systems that will satisfy the conditions of the Social Doctrine of the Catholic Church to assess human dignity in working conditions. The civil economy is proposed as an alternative to modern political-economic systems, and the reasons why it will be more successful with possible implementation in comparison with the free market system are given.

Keywords: free market, capitalism, Social Doctrine of the Church, Social Teachings of the Catholic Church, human, labor, civil economy, state system, encyclical.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЛЮДИНА СОЦІАЛЬНА У СИСТЕМІ ВІЛЬНОГО РИНКУ	8
1.1. Людина потребує «іншого».....	8
1.2. Формування суспільства та протодержави.....	11
1.3. Вільний ринок як система взаємодії в межах соціально-економічних зв'язків у суспільстві	16
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНА ДОКТРИНА ЦЕРКВИ ПРО ЛЮДИНУ ТА ЇЇ ПРАЦЮ	24
2.1. Історія формування Соціального Вчення Католицької Церкви	24
2.2. Людина в Соціальній доктрині Церкви: образ Божий та суспільна істота.....	33
2.3. Принципи солідарності, субсидіарності й спільного блага	37
2.4. Праця людини, її мета і значення. Права працівників.	42
РОЗДІЛ 3. ЛЮДИНА, ЯКА ПОКЛИКАНА ДО СЛУЖІННЯ, А НЕ ТІЛЬКИ КОНКУРЕНЦІЇ З СОБІ ПОДІБНИМИ	47
3.1. Вільний ринок як система нівелювання цінностей та внутрішніх протилежностей.....	47
3.2. Перелік вимог до соціально-економічної системи для забезпечення гідного життя людини	54
3.3. Цивільна економіка як альтернатива вільного ринку: вихід з кризи ХХІ століття?	56
ВИСНОВОК	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	68

ВСТУП

На сьогодні для сучасної людини поїздка закордон не складає труднощів. Багато наших знайомих, чи ми й самі, неодноразово досліджували інші країни та мимоволі порівнювали з нашими рідними краями. Десь рівень життя кращий, а подекуди – гірший. Мимовільно людина ставить звичне питання: «чому?». Чим старша людина, тим більше чинників вона складає у причинно-наслідковий зв'язок. Ні для кого не стане секретом, що багато людей апелюватимуть до політичної системи в порівнюваних державах або до заробітної плати населення. Частково ці елементи є вирішальними у благополуччі країни і ми їх називатимемо політичною чи економічною складовою державного апарату. Ще одним чинником суджень людини про добробут в країні може бути показник відчуття себе щасливими зі сторони населення. Почуватися щасливим для кожного може означати різне, проте люди будуть враховувати рівень достатку, можливості самореалізації, спільноти у яких вони проживають, можливості для особистого та професійного розвитку в контексті країни.

Реалізація власного потенціалу, сповнення власних амбіцій та почуття щастя у житті напряду пов'язані з працею людини. Завдяки праці, куди можна включити не тільки фізичну роботу, а й розумову чи творчу, ми відкриваємо себе та служимо іншим. На жаль, далеко не у всіх державах, соціо-політичних чи політ-економічних системах є гідне пошанування людини як такої та її праці. Очевидно, сама держава та її економіка залежить чи не від кожного громадянина та здійснюваної ним роботи. Тому так важливо, щоб інститут держави створював гідні умови для щоденного функціонування своїх співвітчизників, де кожен громадянин міг бути почутим. Проте чи можлива держава, яка складається з однієї людини? Звичайно, що ні. Саме тому для розуміння людини та здійснюваної нею праці ми маємо розглядати соціум та оточення, у якому живе та функціонує особистість. Проте не все так просто, адже є декілька підходів до формування спільнот-держав, що в свою чергу визначає тип взаємозв'язків між індивідами.

Про це та інші соціальні питання вела мову ціла Церква у часі Другого Ватиканського Собору, що вилилося у плід – Соціальну доктрину Католицької Церкви, хоч її формування знаменується десятиліттями. Власне, формуючі документи і те, на чому вона базується, прийнято вважати Соціальним вченням Церкви. Сюди включають десяток енциклік від *Rerum Novarum* Лева XIII, опублікованої в 1891 році, до *Fratelli tutti* чинного Папи Франциска, опублікованої в 2020 році. Неодноразово можна почути, що саме у Соціальному Вченні Католицька Церква запропонувала відкинути існуючі моделі соціо-політичного устрою та витворити нову, проте це справді варто поставити під сумнів. Саме тому ми проведемо аналіз формування Вчення і розглянемо достовірність тези.

Слід зауважити, що у даній роботі ми не зосереджуватимемо увагу на тоталітарних соціо-політичних системах, адже світ зрозумів їхню неефективність та руйнівну силу раніше. Ми радше поглянемо у найбільш поширену ліберальну політ-економічну систему капіталізму, проаналізуємо її один із визначальних і характерних елементів – вільний ринок. Очевидно, більшість систем, описаних філософами чи мислителями, є в площині ідей та беруть за основу ідеальні, сприятливі обставини, власне їх і аналізуватимемо, наводячи лише найяскравіші приклади з історії.

Все вищеописане засвідчує, що тема потребує детальнішого розгляду та є актуальною, а особливо в українському контексті, коли Революцією Гідності ми відкинули соціалістичний план розвитку нашої країни під егідою Російської Федерації та вибрали проєвропейський шлях у майбутнє. Чи правильне рішення ми зробили, чи все ж Україна має прямувати по своєму, самобутньому шляху? Дана площина досліджень знаходиться на стадії розвитку, а остаточних результатів годі чекати у найближчі роки. Саме тому це дослідження матиме значну цінність та актуальність на наших, українських, теренах та проллє світло на можливі шляхи розвитку нашого соціо-політичного життя.

Крім того, всі попередньо поставлені запитання порушують цілий пласт соціальних, економічних та політичних проблем, центром яких є людина. Адже,

на перший погляд, такі дієві та корисні суспільству соціо-політичні чи економічні системи (як, наприклад, вільний ринок) у реальності стають причиною дегуманізації та експлуатації людини. З огляду на ці питання, якими люди можуть задаватися в повсякденному житті, нас зацікавило, наскільки людина може реалізуватися, сповнити своє призначення і почуватися щасливою в умовах вільного ринку. Саме тому проблематикою дослідження виступатиме сама людина та пошанування її праці в умовах сучасного світу на прикладі капіталістичних суспільств та у теорії цивільної економіки.

Метою роботи є дослідження погляду Соціального вчення Католицької Церкви на працю людини в умовах вільного ринку та представлення альтернативних соціо-політичних устроїв на прикладі цивільної економіки. Зокрема, у роботі буде розглянуто «цивільна економіка» за християнськими соціо-економічними авторами: Стефано Замані та Люїджіно Бруні. Тому разом із науковим керівником ми виокремили такі завдання для магістерської роботи:

- розкрити зміст поняття вільного ринку та умов людської праці в умовах капіталізму;
- висвітлити погляд Соціальної доктрини Церкви на людину та її працю;
- критично проаналізувати сприйняття людини у капіталістичній системі на основі цінностей, запропонованих Соціальним вченням Католицької Церкви;
- виокремити недоліки існуючих соціально-політичних систем та сформулювати перелік основних вимог до їхніх альтернатив;
- розглянути цивільну економіку на співвідносність із поставленими вимогами та проаналізувати її як можливу альтернативу сучасним політ-економічним системам.

Задля висвітлення поставлених завдань робота міститиме три розділи з підрозділами та висновок. У першому розділі розглядатиметься людина як окрема частина суспільства та її взаємозв'язок з іншими особами через концепцію «я – інший». Також буде проведено дослідження витоків сучасних

систем капіталізму та соціалізму, розуміння людини у них. Крім того, ми детально розглянемо витoki, формування та основні критерії вільного ринку.

Другий розділ ширше описуватиме основні формотворчі документи Соціального вчення Церкви, проголошені Римськими Архієреями. Принагідно детальніше буде розглянуто, на які соціо-економічні проблеми Церква звертала увагу та які соціо-економічні систем того часу критикувала чи підтримувала. Також через аналіз енциклік та документів Церкви буде встановлено, чи є причини вважати, що Церква запропонувала розпочати пошук «третього шляху». Щоб сформуванати підґрунтя для третього розділу, у другому розділі ми також поглянемо на принципи Соціальної Доктрини. Третій розділ буде синтезом першого і другого. У ньому ми проаналізуємо, чи відповідає бачення людини та її соціального взаємозв'язку з іншими особами в системі вільного ринку (на прикладі капіталістичних держав) поглядам Соціального вчення Церкви. Принагідно ми сформуємо перелік основних вимог до політико-економічних систем, щоб впевнитися, що в їхньому контексті людина є поцінована та її праця гідно винагороджена. Також ми детальніше представимо соціо-економічну систему цивільної економіки, автори якої написали перші твори ще до Адама Сміта, так званого «батька економіки», а послідовники черпали натхнення з Соціального Вчення Церкви. Висновок міститиме підсумки дослідження та аналіз поставлених завдань на початку роботи.

Оригінальність та новизна роботи полягає у формування вимог до соціо-політичного устрою, які задовольнятимуть умови Соціального вчення Католицької Церкви задля поцінування людської гідності особи в умовах праці. Також проведення критичного аналізу цивільної економіки як реальної альтернативи сучасним політ-економічним системам стане чи не першим на наших теренах.

Об'єктом ж дослідження виступає Соціальна доктрина Церкви та власне сама людина. Предметом вивчення та аналізу є погляд Соціальної доктрини Церкви на людину, її працю та соціально-економічні процеси у світі. Часові

рамки дослідження сягають новітньої історії, а праці, розглянуті в процесі написання магістерської роботи, датовані XIX-XXI століття.

Оскільки дослідження включає великий спектр порушених тем для достовірного аналізу, то на кожен сферу буде підібрано першоджерела і декілька допоміжних сучасних аналізів. Проте, однозначно, можна виокремити наступні книги та праці як основні джерела інформації відповідно до розділів:

- Орленко В. *Історія вчень про державу та право*, Київ: видавець Паливода А.В., 2011;
- Сміт А. *Добробут націй : дослідження про природу та причини добробуту націй*. Київ : Port-Royal 2001;
- Папська рада «Справедливість і мир». *Компендіум соціальної доктрини Церкви // Синод єпископів УГКЦ*. Київ: Кайрос 2008;
- Bruni L. Zamagni S. *Civil Economy: another idea of the market*. Newcastle upon Tyne: Agenda Publishing 2016.

Під час написання магістерської роботи для досягнення поставлених завдань та мети ми користуватимемося методами текстуального аналізу та порівняння, задля кращого розуміння контекстів певних подій та документів периферійно використовуватимемо історичний метод.

РОЗДІЛ 1. ЛЮДИНА СОЦІАЛЬНА У СИСТЕМІ ВІЛЬНОГО РИНКУ

Для того щоб зрозуміти цінність людини у спільноті та суспільстві, перш за все слід розглянути феномен людини як такої, та як вона функціонує у суспільстві. Питання про призначення людини у суспільстві піднімали неодноразово протягом всієї історії філософії, і важко сказати, що навіть зараз ми маємо однозначну відповідь на це питання. Проте ми можемо говорити про роль людини у суспільстві та як вона впливає на сприйняття цінності людської особистості.

1.1. Людина потребує «інишого»

Людина живе у світі. Нам легко усвідомити себе як частинку чогось великого, як от, наприклад, частинку в місті, країні, світі, проте значно важче – як частину завершену, тобто цілу одиницю, в якій поєдналися менші елементи, органи, системи. І не дарма, проте давайте розглянемо теорію мікро- та макрокосмосів з перспективи погляду на людину.

Кожен з нас є незалежним буттям і усвідомлює себе як окрему одиницю. Ми можемо провести аналіз свого самопочуття, зрозуміти свої дії, контролювати рухи, слова. Описані процеси можливі через складну структуру людського організму: безліч хімічних і біологічних сполук, ще досі не дослідженні імпульси, які змушують все працювати. Людина як така переживає сама себе перш за все, пізнає себе більше, ніж світ, пізнає світ через себе. Це є свідченням того, що людина сама по собі є макрокосм, яка в собі містить тисячі, мільйони чи мільярди окремих одиниць. Недарма у філософії самосвідомість є важливим, а у деяких, наприклад, Кант і Фіхте, і одним із визначальних факторів для взаємодії людини із внутрішнім світом. І хоча, напевно, ніхто не замислюється про самосвідомість чи макрокосм у буденному житті, навіть звичайні рефлексії на буденні події є свідченням того, що сприйняття світу (як зовнішнього космосу поза нами) не можна відділити від внутрішнього космосу людини. Проте чи все настільки однозначно?

Якою б складною системою не була людина, без іншої особи, ми не можемо самоідентифікуватися чи проявити унікальні для нас властивості. Тобто ми залежні від зовнішніх чинників, які не підпорядковані нам. Позиціонування людини як мікрокосмосу є значно зрозумілішим та об'єктивнішим. Через комунікацію з іншою людиною ми глибше пізнаємо себе, через споглядання навколишнього світу ми досліджуємо унікальні риси власного «я». Навіть говорячи про лінгвістичну філософію, мова може існувати виключно між кількома людьми і, щоб бути справді мовою, їй необхідно мати своїх носіїв, які будуть комунікувати між собою. Також мова – не лише засіб комунікації, але і спосіб самовираження. Сітті Рабія у своєму аналізі мови як засобу комунікації пише:

За допомогою мови ми показуємо нашу точку зору, наше розуміння справи, походження нації і нашої держави, наш рівень освіти і навіть наш характер. Мова стає дзеркалом нас і як нації, і як самого себе. Для того, щоб комунікація відбувалась добре між обома, і відправник і одержувач повинні добре володіти власною мовою¹.

Крім того, кожна людина, незалежно, де вона народилася чи виросла, є соціальною істотою. Без соціуму є неможливою ані самоідентифікація, ані поняття суспільства як такого. Соціум – це є власне зібрання людей, об'єднаних почуттям колективності і взаємовідповідальності. Словник *Collins Dictionary* подає кілька визначень суспільства, залежно від погляду на цей термін. Перше і найбільш загальне визначення – це суспільство як «люди в загальному, думка про нього як про велику організовану групу»². Також під суспільством розглядаються «люди, що живуть в певній країні чи регіоні»³. Найбільш цікавим видається третє визначення – суспільство як «об'єднання людей, що мають однакові інтереси чи мету»⁴. І хоча усі визначення мають на увазі під собою різні види суспільства, наприклад, капіталістичне суспільство, південноафриканське суспільство, історичне суспільство, - в усіх випадках це об'єднання людей, незалежно від того, на якій підставі і чим вони були об'єднані. В українській мові багато випадків із прикладів, наведених у словнику, ми навіть можемо замінити

¹ Rabiah S. *Language As A Tool For Communication And Cultural Reality Discloser* [PDF].

² *Society // Collins Dictionary*, ninth edition. Harper Collins Publishers 2018, p. 3434.

³ *Society // Collins Dictionary*, p. 3434.

⁴ Там само, p. 3434.

словом «спільнота». Тільки завдяки іншій людині ми можемо усвідомити себе повноцінно та зрозуміти цінність кожного. Будь-хто поза нами самими є для нас стороннім об'єктом, який потребує нашого виходу з себе та інтервенції. Саме у такий спосіб формується поняття «інший». Вперше ця теорія була висвітлена філософом Георгом Вільгельмом Фрідріхом Гегелем ще у 1807 році у своїй книзі «Феноменологія духу». Автор найперше формує знання людини самої про себе, її самоідентифікацію та завдяки чому ми можемо усвідомити себе в собі. Ця сутність притаманна також самому в собі, яке не є нашим перебуванням самим в собі, тільки у контакті з таким - «іншим» - ми можемо ідентифікуватися⁵. Навіть з цієї думки ми можемо зрозуміти, що тільки у соціумі людина є людиною.

Дана парадигма мислення була висвітлена і в інших мислителів, зокрема про неї говорив філософ діалогу Мартін Бубер (1878-1965). Найвідомішим твором Бубера є філософське есе «Я і ти» (1923). У цій роботі Бубер багато говорить про зовнішнє спрямування природи людини і стверджує, що наше життя знаходить зміст у відносинах, кінцевою метою яких є Бог. Автор розглядає декілька рівнів зв'язків, «Я – Ти» і «Я – Воно». Перша пара слів є свідченням прямої інтервенції мого бажання пізнавати чи розуміти когось чи щось інше: «Перед безпосередністю стосунку стає невагомим усяке опосередковане»⁶. Цікаво, що автор не обмежує «Ти» виключно людиною чи твариною, а включає сюди все, що нас оточує. Відносини ж «Я – Воно» більше зосереджені на відчуттях чи нашому досвіді і ми радше зосереджені на собі, ніж на іншому. Тобто, «Воно» теж може бути людиною, проте «Я» не переживає його як суб'єкта відносин, а лише як об'єкт.

Значущу лепту у вчення «інакшості» вніс святий Іван Павло II. У XX столітті Кароль Войтила написав видатну працю «Участь чи відчуження?». У ній він показав взаємозв'язки індивідів, висвітливши два типи соціальних зв'язків⁷:

1. «я – інший», в якому виражається міжлюдський зв'язок;

⁵ Гегель Г. В. Ф. *Феноменологія духа*. Москва: «Наука» 2000, с. 98.

⁶ Бубер М. *Я і Ти : шлях людини за хасидським вченням*. Київ : Дух і Літера 2012, с. 38.

⁷ Олексюк Б. Олексюк Л. *Філософська заповідь Кароля Войтили* // <http://incognita.day.kiev.ua> (15.02.21).

2. «ми» - другий тип, в якому у різний спосіб виражається суспільна спільнота.

Зв'язок «я – інший» - це є ситуація, коли ми бачимо відображення себе у іншій особі. Ми намагаємось пізнати іншого як людину. Участь «починається з усвідомлення факту людськості певної людини, яка не є мною, а є однією з інших, а довершується через переживання іншого “я” як особи. Участь означає засадничу персоналізацію стосунків людини до людини»⁸. В такому переживанні іншого як особи «я максимально наближаюся до того, що є визначальним для її “я” як єдиної і неповторної реальності людини»⁹.

Одна із заповідей любові, дані Христом (Мт 22: 37-39), дає нам можливість пережиття іншої людини як іншого «я». «Людина також відкрита до інших, чоловіків і жінок усього світу, бо лише зрозумівши себе у зв'язку з “ти”, вона може віднайти власне “я”. Вона виходить за свої межі, нехтуючи егоїстичним бажанням зберегти власне життя, бо прагне діалогу і сопричастя з іншими»¹⁰. В свою чергу це спонукає нас брати участь у творенні людськості іншої людини, у його чи її сконкретизованій особі. Так як Кароль Войтила наголошує на конкретизації нашої власної людськості, можна зробити висновок, що ця думка є подібна до морального категоричного імперативу Іммануїла Канта (1724-1804)¹¹. Відповідно до заповіді любові, ми маємо брати участь у творенні людськості іншої особи, переживаючи іншого як «я». «Це означає, що імпульс, виражений ззовні заповіддю, повинен кожного разу виходити зсередини»¹².

1.2. Формування суспільства та протодержави

Карл Ясперс (1883-1969)¹³, один із основоположників соціалізму, стверджував, що «комунікація» - це наріжний камінь буття, завдяки якому екзистенції

⁸ Войтила К. *Участь чи відчуження? // Досвід людської особи: Нариси з філософської антропології*. Львів: «Свічадо» 2000, с. 250.

⁹ Войтила К. *Участь чи відчуження?* с. 250.

¹⁰ Папська рада «Справедливість і мир». *Компендіум соціальної доктрини Церкви // Синод єпископів УГКЦ*. Київ: Кайрос 2008, с. 130.

¹¹ *Immanuel Kant // Audi R. (ред.) The Cambridge dictionary of philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press 1999, р. 460.

¹² Олексюк Б. Олексюк Л. *Філософська заповідь Кароля Войтили // <http://incognita.day.kiev.ua>* (15.02.21).

¹³ *Ясперс // Шинкарук В. (ред.) Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис 2002, с. 736.

співвідносяться між собою. Таким чином, філософія Ясперса набуває етичного забарвлення, акцентуючи увагу не на гносеолого-методологічних проблемах, а на взаємозв'язку між людьми, де головну роль виконують поняття «свобода», «вірність», «самим-собою-буття», «воля до комунікації»¹⁴. Тобто, формування спільноти є невід'ємною ознакою людини, це внутрішній потяг і природньо закладений інстинкт. Проте що таке спільноти, як вони формуються та які взаємини існують всередині них? Теорій формування спільнот є багато: від наслідування у тварин стадного інстинкту до більш правдоподібних та таких, які спираються на людськість особи. Як ми попередньо казали, спільнота як така – це зібрання індивідів, окремих людей, об'єднаних спільною ідеєю, метою або бажаннями¹⁵. Проте, самого бажання бути разом іноді є замало і інтуїтивне прагнення спільнотності працює виключно для невеликих колективів, адже «як у грі, так і в суспільстві жодна система правил не протриває довго, якщо більшість учасників не підкорятиметься їй довший час без зовнішніх санкцій; іншими словами, якщо немає широкої суспільної згоди»¹⁶. Власне у більшому колективі-соціумі формується суспільний договір. Суспільний контракт – це договір або між населенням (людьми) і їхнім правителем, або між самими людьми у громаді¹⁷. Теорія суспільного договору була досліджувана Томасом Гоббсом (1588-1679)¹⁸ і Джоном Локком (1632-1704)¹⁹. У 1651 році дана тема була описана у книзі «Левіафан», а у 1690 році у «Двох трактатах про правління» авторами відповідно. Теорія соціального договору говорить про суспільство та про взаємозв'язок між правилами та законами та про те, чому вони потрібні суспільству. Хоч і жили два автори приблизно в один і той самий час і черпають витоки соціального договору у природному стані людини, їхні підходи до укладення договору значно різняться.

¹⁴ Ясперс // Шинкарук В. (ред.) *Філософський енциклопедичний словник*, с. 736.

¹⁵ *Society* // *Collins Dictionary*, ninth edition. Harper Collins Publishers 2018, p. 3434.

¹⁶ Фрідман М. *Капіталізм і свобода*. Київ: Дух і Літера 2010, с. 57.

¹⁷ *Social contract* // Audi R. (ред.) *The Cambridge dictionary of philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press 1999, p. 885.

¹⁸ *Thomas Hobbes*, // Audi R. (ред.) *The Cambridge dictionary of philosophy*, p. 386.

¹⁹ John Locke, p. 506.

Томас Гоббс вважав природній стан людини – стан війни. Тобто, за його теорію в природному стані суспільство існує без правил і законів, які б керували нашими діями, а світ є анархічним. Таким чином, життя у спільноті виглядало б грою на виживання, де всі діють у власних інтересах, а переможе найсильніший. Мета добровільних дій кожної людини – «отримання для себе певного блага»²⁰.. Життя в цьому природному стані було б дарвінським, де виживають найсильніші, а гинуть слабкі, де людина людині вовк²¹, і всі знаходяться в стані «війни проти всіх»:

Поза громадянським станом – завжди війна. Звідси очевидно, що впродовж того часу, коли люди живуть без загальної влади, яка б усіх тримала у страху, вони перебувають у становищі, яке називається війною, і це війна всіх проти всіх. Бо війна полягає не лише у битві чи бойовій дії, а й у проміжку часу, коли дається достатньо знаки воля до змагання у битві²².

Саме тому виникає потреба для об'єднання, створення певного соціуму, протодержави. Щоб припинити анархію, люди б мали укласти суспільний договір та витворити орган, якому всі мали б підпорядковуватися і в компетенції якого мала б входити сила, якою придушувася б розбрат між самими людьми. Цю систему можна розглядати як своєрідний договір про перемир'я і підпорядкування державі.

Локк же в свою чергу говорить, що природній стан людини – це свобода дій, але аж ніяк не війна чи агресія, як у попереднього автора. Джон Локк вважав, що від природи людина має три основні права на: життя, свободу і власність. Проте він наголошував, що від природи людині не дано неупередженої справедливості. Власне ця теза слугує фундаментом для укладання суспільного договору. Свобода, описана у праці «Два трактати про правління», є необмеженою. Тож можлива ситуація, що між сторонами виникає конфлікт щодо порушення їхніх прав. Оскільки людина не наділена об'єктивним почуттям справедливості, то виникає потреба у органі, якому б делегувалося вирішення суперечок. Власне з цією метою між індивідами укладається суспільний договір. Проте цей

²⁰ Гоббс Т. *Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної*. Київ: Дух і Літера 2000, с. 158.

²¹ Hobbes T. *De cive*. London 1651, p. 2.

²² Гоббс Т. *Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної*. с. 153.

суспільний договір, на думку Локка, не є єдиним чи навіть головним підґрунтям для соціальних відносин між людьми. Домашні відносини між людьми чи дружні не в межах вирішення суперечок не підпадають під соціальний договір. Їх відносини один з одним і з іншими людьми підпадають під божественний закон природи, який регулює поведінку ззовні політичного суспільства (договору)²³.

Суспільний договір лежить в основі будь-якого прототипу суспільства, спільноти чи держави. Пропоную зануритися в античність, до перших філософів, засновників теорії держави та авторів, які вбачають в людині волевиявлення, а не виключно стадний інстинкт. Арістотель (384-322 до н.е.)²⁴ та Платон (427-347 до н.е.)²⁵ – два античних філософа, перший був учнем другого. Їхні погляди дещо розходяться, ба більше, між ними немов прірва в баченні спільнот²⁶. Розглянемо спочатку процес формування держави за Платоном, а згодом за Арістотелем. Кожен з них писав про формування міста-полісу як от Афін чи Спарти. Забігаючи наперед, хочу зазначити, що детального аналізу та критики соціуму з перспективи Платона ми проводити не будемо, так як він не являється ціллю цієї роботи, проте огляд базових принципів все ж буде надано для кращого розуміння контексту розмови.

Платон вибудовує систему спільноти, яка для нього є ідентичною державному устрою, на основі інтелектуальної еліти – філософів, які знають правду, які бачать ідеал: «Уподібнюючи державу людській душі, Платон виокремлює в ній три частини, а в державі – три стани. Розумній частині душі властива мудрість, тому їй відповідає стан філософів, які, на думку Платона, повинні керувати державою, як розум душею»²⁷. Світ ідей, за автором, даний для споглядання виключно «просвітленим умам». Саме тому і вони мають вище зазначене право. Ці ідеали вони впроваджують в суспільство. Філософи чи науковці – єдині хто бачить ідеали. Тобто держава чи соціум управляється. Тут

²³ Лок Дж. *Два трактати про правління*. Київ: Наш формат 2020, §77-131.

²⁴ Aristotle // Audi R. (ред.) *The Cambridge dictionary of philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press 1999, p. 44.

²⁵ Plato // Audi R. (ред.) *The Cambridge dictionary of philosophy*, p. 709.

²⁶ Татаркевич В. *Історія філософії*. Т.1. Львів: Видавничий відділ «Свічадо» 1997, с. 122.

²⁷ Орленко В.В. *Історія вчень про державу та право*. Київ: видавець Паливода А.В. 2011, с. 38.

ми маємо на увазі, що хтось є всезнаючий, який знає про потреби суспільства знизу, тому здійснює керування так, щоб підпорядкованим було добре. «Для ідеальної держави також важливі єдність і солідарність усіх громадян, ізоляваність від зовнішнього світу, здатного справляти на неї руйнівний вплив, підпорядкування особи суспільству задля досягнення загального блага»²⁸. Окрім того, через бажання кращого, Платон пропонує відмовитися від приватної власності, адже для нього це головне джерело соціальної ворожнечі²⁹.

Суворий регламент всіх сфер життя та діяльності людини, повне підпорядкування її інтересам держави, позбавлення особистих потреб й інтересів – проект ідеальної держави Платона, а це, власне, і є модель тоталітарної системи³⁰, що є аналогом того, що в сьогоденному світі ми б назвали соціалізмом. Так формувався добре знаний всім соціалізм, який на початку не мав нічого поганого, просто – суспільне благо, добро цілого соціуму – «social/public good». Проте добре знаємо з історії, недавніх подій, що занадто велика прірва між верхівкою влади та підданими – звичайними громадянами – для того, щоб розуміти потреби одне одних. Дана система себе вичерпала і призвала до кризи чи колапсу в різних частинах світу. Свідченням даної тези можуть слугувати такі події: розвал Радянського Союзу, насилля в Китайській Народній Республіці (зникнення Пенг Шуай³¹, Мен Хунвей³²), постійна загроза від Північної Кореї (випробування балістичних ракет без попереднього попередження світу, погрози атак³³). Ми ще повернемося до системи, запропонованої Платоном, в контексті поваги до праці людини. Проте на даному етапі пропонуємо перейти до системи вибудованої Арістотелем.

Арістотель, учень Платона, також ототожнює поняття суспільства і держави та каже, що без політичного життя людина не може вважатися частиною

²⁸ Орленко В.В. *Історія вчень про державу та право*. Київ: видавець Паливода А.В. 2011, с. 38.

²⁹ Орленко В.В. *Історія вчень про державу та право*, с. 39.

³⁰ Там само, с. 39.

³¹ Burnet E. *Peng Shuai: UN calls for proof of Chinese tennis star's whereabouts; WTA chairman willing to pull out of China* // <https://edition.cnn.com> (07.03.2021).

³² Henley J. Haas B. *French investigate after Interpol chief Meng Hongwei goes missing* // *The Guardian* www.theguardian.com (07.03.2021).

³³ *ООН непокоять погрози Північної Кореї ніти «іншим шляхом»* // Укрінформ www.ukrinform.ua (07.03.2021).

соціуму³⁴. Арістотель «заперечував теорію аристократичної “ідеальної держави” Платона та створив власну теорію рабовласницької держави»³⁵. Взагалі, саме він вперше починає говорити про спільне благо, про поведінку людей в межах полісу. «Держава для Арістотеля – об’єднання вільних громадян, які спільно керують справами поліса на основі справедливості»³⁶. Кожен індивід розвивається у свій спосіб, проте приходить момент, коли він самотійно не може протистояти якійсь загрози – чи то природній, чи то будь-якій іншій. Буревій, повінь чи інше природне лихо загрожуватимуть життю людини, саме тому ми потребуємо об’єднатися з подібними собі задля вирішення спільної проблеми, яка стосується усіх. Для кращого функціонування ми витворюємо орган, який керуватиме певним процесом чи устроєм. Таким чином утворюється певний владний апарат, проте протилежний попередньо описаному. «Держава в Арістотеля виникає в результаті еволюції природніх форм людського буття, намагання людей спілкуватися виникає заради загального блага»³⁷. Люди самі, з власного бажання, над собою ставлять владу задля вже іншого блага, а саме – спільного. Тотальна відмінність – це добровільне об’єднання людей, які знають, що їм є потрібне та для чого вони щось роблять. Соціо-економічний устрій запропонований Арістотелем є прототипом капіталізму, який сьогодні функціонує в багатьох країнах світу, адже він «захищає приватну власність, критикує лихварство, розрізняє продуктивну та непродуктивну економічну активність, категоризує роль грошей»³⁸. Дана система видається дієвою та одною з найраціональніших для людей у світі сьогодні.

1.3. Вільний ринок як система взаємодії в межах соціально-економічних зв’язків у суспільстві

Зв’язки в Арістотелевій державі, за умов капіталізму іншими словами, в свою чергу створює сприятливий клімат для так званого вільного ринку. Дана теза не

³⁴ Арістотель. *Політика*. Київ: Основи 2000, § 9.

³⁵ Орленко В.В. *Історія вчень про державу та право*. Київ: видавець Паливода А.В. 2011, с. 40.

³⁶ Орленко В.В. *Історія вчень про державу та право*, с. 40.

³⁷ Там само, с. 41.

³⁸ Седлачек Т. *Економіка добра і зла*. Львів: Видавництво Старого Лева 2017, с. 182.

виключає можливості існування вільних ринків в соціалістичній державі, проте за умови, що там нема планової економіки чи контролю над процесами обміну-транзакцій між індивідами, не ставиться умов чи заборон. Тим не менш, більшість вільних ринків, як правило, розвиваються у країнах і суспільствах, які цінують приватну власність і особисті капітали, ухиляються від державної (колективної) власності. За визначенням вільний ринок – це нерегульована система економічного обміну, в якій податки, контроль якості, квоти, тарифи та інші форми централізованого економічного втручання уряду або не існують, або є мінімальними³⁹.

Першопочатково поняття вільного ринку було представлене в ХІХ столітті та окреслювалося французьким терміном *laissez-faire*, що в буквальному перекладі означає «дозвольте робити», «залиште мене, щоб я робив» чи «не вмішуйтеся в те, що я роблю»⁴⁰. Проте загалом ідея була запропонована ще в добі Просвітництва в ХVІІІ столітті. Ще Джон Локк писав про особисті права, свободу та приватну власність⁴¹. Проте, власне про сам вільний ринок вперше написав Адам Сміт (1723-1790)⁴², шотландський філософ та економіст, у своєму творі «Добробут націй» (1776).

Суть тези Сміта полягала в тому, що природна схильність людей до власних інтересів (або, кажучи сучасними термінами, піклування про себе) призводить до процвітання. Сміт стверджував, що надавши кожному свободу виробляти та обмінюватися товарами, як їм заманеться (тобто вільна торгівля), і відкриваючи ринки для внутрішньої та іноземної конкуренції, природні інтереси людей сприяли б більшому процвітання, ніж суворе державне регулювання. Сміт вважав, що людина в кінцевому підсумку сприяє суспільним інтересам за допомогою повсякденного економічного вибору:

Певна річ, зазвичай вона не має наміру сприяти суспільній користі й не усвідомлює, якою мірою сприяє їй. Вважаючи за краще надати підтримку вітчизняній промисловості, а не іноземній, вона має на увазі лише власний інтерес, а спрямовуючи цю промисловість таким чином, щоб її продукт мав максимальну вартість, переслідує лише власну вигоду,

³⁹ *Free Market* // *Merriam-Webster* www.merriam-webster.com (27.02.2021).

⁴⁰ *Laissez-faire* // *Britannica* www.britannica.com (01.03.2021).

⁴¹ Лок Дж. *Два трактати про правління*. Київ: Наш формат 2020, §26-51.

⁴² *Adam Smith* // *The Cambridge dictionary of philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press 1999, p. 852-853.

при чому в цьому разі, як і в багатьох інших, невидима рука спрямовує її до мети, що зовсім не входила до її намірів; при чому суспільство не завжди страждає від того, що ця мета не входила до її намірів⁴³.

Ця сила вільного ринку стала відома як «невидима рука» - невидима ринкова сила, яка допомагає попиту та пропозиції товарів на вільному ринку автоматично досягти рівноваги⁴⁴. Таким чином ринок, який виник із зростаючого поділу праці, як у виробничих процесах, так і в усьому суспільстві, створив низку взаємозалежностей, сприяючи суспільному добробуту через мотиви індивідуального прибутку. Іншими словами, якщо ви спеціалізуєтесь як пекар і виробляєте тільки хліб, то тепер ви повинні покладатися на когось іншого, щоб отримати одяг чи їжу. Тим часом люди, які спеціалізуються на одязі, покладають виготовлення хліба на вас.

Теорема невидимої руки припускає, що засоби виробництва та розподілу повинні бути у приватній власності, і якщо торгівля відбувається без обмежень регулювання, у свою чергу, суспільство буде органічно процвітати. Ці аргументи, природно, конкурують з концепцією та функціями уряду.

Ідеї, висвітлені у «Добробуті націй», були мотивуючим чинником еволюції від багатства на землі до багатства, створеного конвеєрними методами виробництва, що стали можливими завдяки розподілу праці. Сміт використав приклад праці, необхідної для виготовлення шпильки, щоб проілюструвати ефективність цього методу. Якби одна людина виконала 18 кроків, необхідних для виконання завдань, вона могла б зробити лише кілька булавок на тиждень. Однак, якби 18 завдань виконували конвеєрним способом 10 осіб, виробництво підскочило б до тисяч шпильок на тиждень⁴⁵. Сміт стверджує, що поділ праці та спеціалізація, що впливає з неї, приносять процвітання:

поділ праці у будь-якому ремеслі, хоч би в яких розмірах його було запроваджено, веде до відповідного збільшення продуктивності праці. Напевне, ця перевага спричиняла відокремлення різних професій та занять одне від одного. Водночас таке відокремлення зазвичай іде далі в тих країнах, що досягли більш високого ступеня промислового розвитку⁴⁶.

⁴³ Сміт А. *Добробут націй: дослідження про причини та природу добробуту націй*. Київ: Port-Royal 2001, с. 277.

⁴⁴ Сміт А. *Добробут націй: дослідження про причини та природу добробуту націй*, с.78.

⁴⁵ Сміт А. *Добробут націй: дослідження про причини та природу добробуту націй*. Київ: Port-Royal 2001, с. 12-13.

⁴⁶ Сміт А. *Добробут націй: дослідження про причини та природу добробуту націй*. с. 12.

Також згідно з Смітом, саме вільна торгівля сприяє кращому поділу праці, а тому повинна бути захищена від зовнішніх втручань та державного регулювання. Він стверджував, що економіка буде порівняно добре працювати і добре функціонувати, якщо уряд залишить людей у спокої вільно купувати та продавати між собою, адже «для вільної людини її країна має бути сукупністю індивідумів, які її складають, а не якоюсь вищою інстанцією. Вільна людина пишається спільним набутком і зберігає вірність загальним традиціям»⁴⁷. Він припустив, що якби людям було дозволено торгувати вільно, зацікавлені трейдери, присутні на ринку, конкурували б один з одним, ведучи ринки до позитивного результату за допомогою «невидимої руки». У сценарії вільного ринку, де немає регулювань чи обмежень, встановлених урядом, якщо хтось стягує менше, клієнт буде купувати у нього. Тому ви повинні знизити свою ціну або запропонувати щось краще, ніж ваш конкурент. Щоразу, коли достатньо людей чогось вимагають, це буде забезпечено ринком, і всі будуть задоволені. В кінцевому підсумку продавець отримує ціну, а покупець отримує кращий товар за бажаною ціною. Якщо підсумувати, то вільна економіка «пропонує людям те, чого вони хочуть, а не те, чого вони мусіли б хотіти на думку якоїсь групи»⁴⁸.

Таким чином, можемо виділити наступні принципи вільного ринку:

- розум – це засіб, за допомогою якого люди досягають успіху, досягають своїх цінностей і процвітають;
- індивідуальний розквіт людини – це мета;
- щоб досягти індивідуального людського розквіту, ми повинні вилучити застосування сили у суспільстві;
- ми повинні будувати уряди, щоб захистити нас від злочинців, терористів, загарбників і вирішувати суперечки, але в інших випадках залишити нас вільними від їх впливу.

Отже, якщо придивитись до цих принципів, то це розум, індивідуалізм, права і свобода особистості. Але чому ж ця концепція не працює ідеально в

⁴⁷ Фрідман М. *Капіталізм і свобода*. Київ: Дух і Літера 2010, с. 23.

⁴⁸ Фрідман М. *Капіталізм і свобода*, с. 41.

сучасному світі? Ідея вільних ринків дійсно може існувати, але вона потребує іншої культури, відмінної від тієї, яку ми маємо сьогодні у світі. Отже, в теорії, для досягнення свободи нам потрібно інше ставлення до моралі, етики, правильного і неправильного. Нам потрібно почати зосереджуватися на особистості, а не на групі та колективі. Нам потрібно почати зосереджуватися на тому, що потрібно для досягнення індивідуального процвітання, а не «як я можу пожертвувати», «як я можу бути безкорисливим». Тому людям потрібно переосмислити свої фундаментальні переконання. Ідеї людей постійно змінюються, тому концепція ідеального вільного ринку – це досяжно, але це займе багато часу.

Оскільки Адам Сміт був родом з Британських територій, то і його ідеї почали впроваджуватися і розвиватися саме на тих теренах. Пропоную на прикладі історії Англії розглянути впровадження та наслідки неконтрольованого вільного ринку в межах однієї країни на фоні світового ринку торгівлі. Власне англійське суспільство, яке було глибоко індивідуалістичним, стало хорошим підґрунтям для втілення систем вільного ринку. Тобто можна стверджувати, що відбулася не тільки економічна трансформація, а цілісна, суспільна. 1820 рік став одним із переломних для Британії. До того часу виробники країни були захищені митом на імпортовані товари, які продовжували рости. Так продовжувати купці не хотіли, адже побоювалися підвищення податків у інших країнах на імпортовані товари. Тож у 1820 році вони направили звернення до парламенту про скасування імпортного податку, апелюючи до системи вільного ринку, ідеї якого до того часу набували все більшої популярності. З того часу і до середини XIX століття уряд Британії переходив до правил вільної економіки, звільнивши від протекторату останні галузі у 1860 році⁴⁹. Держава передала регулювання цін «на низи», тобто окремим індивідуумам, що викликало позитивну реакцію у купців та торговців. Спонтанний розвиток та прогрес економіки подарував людям віру у краще майбутнє. Економічні показники приросту вирости і вже наприкінці XIX

⁴⁹ Morgan K. O. *The Oxford Illustrated History of Britain*. Oxford: Oxford University Press 2009, p. 154.

століття досягнули відмітки у 22,8% світового імпорту з Британії⁵⁰. Проте «щастя» тривало не надто довго. Так, на початку ХХ століття, Великобританія увійшла в період кризи. В 1903 році Д. Чемберлен розпочав компанію за тарифну реформу, яка призвела до розколу в уряді і в окремих партіях, та й загалом її не підтримали виборці. Для успішного конкурування на ринку власники індустріальних виробництв хотіли здешевити затрати на продукування благ (з англ. товари, вироблені речі). Однією з фундаментальних статей затрат була зарплата працівникам. Саме тому роботодавці або ж відмовлялися підвищувати заробітну плату, або ж звільняли працівників, замінюючи їх автоматизованими процесами. В 1909 р. був прийнятий Акт про розвиток та створення біржі праці. З ініціативи У. Черчіля та Л. Джорджа було запроваджено закон про страхування робітників. Цікаво, що стягнення за страхування відбувалося з трьох сторін: держави, роботодавця і самого робітника. Хоча ці і подібні їм перетворення були дорогими, все ж їх підтримало більшість населення. З огляду на таку ситуацію, в час з 1900 року вже до 1915 року в Британії кількість активних членів профспілкових груп збільшилася вдвічі і сягнула позначки у 4 мільйони осіб⁵¹. Цей час також означився підвищенням видимої сегрегації населення, чіткого виділення середнього і вищого класів населення. Через це у 1909-19012 роках у країні пройшов ряд мітингів-страйків, які вимагали збільшення мінімальної заробітної плати та покращення умов праці. Протести вилилися у декілька законів, які в свою чергу по чергово гарантували забезпечення належних умов праці у різних галузях, захищали робітників та гарантували мінімальну заробітну плату. Найбільш резонансним і відомим став Закон про вугільні шахти (підвищення рівня мінімальної зарплати шахтарям), прийнятий у 1912 році⁵². Отже, в другій половині ХІХ ст. та передвоєнний час ХХ ст. запроваджувалися елементи державного регулювання економіки країни. Даний процес був тривалим та конфліктним, але він явно свідчить, що вільна економіка в чистому

⁵⁰ Morgan K. O. *The Oxford Illustrated History of Britain*. p. 156.

⁵¹ Там само, p. 520.

⁵² Carter D. Mears R. *A History of Britain: Liberal England World War and Slump 1901-1939*. London : Stacey Publishing Limited 2009, p. 29.

варіанті змогла проіснувати недовго і після декількох років після імплементації потребувала втручання держави для збереження рівня життя населення країни.

Laissez-faire на практиці засвідчило, що вільна економіка не до кінця може втримати рівновагу між власними, індивідуалістичними, прагненнями та соціальною стабільністю. Вільний ринок спровокував сильне економічне спустошення та соціальне розпорошення, породжуючи протилежні політичні угруповання. Задля направлення негативних наслідків передачі регулювання цін окремим індивідуумам, були прийняті закони, які мали на меті зменшити вплив вільного ринку та частково регулювати його зі сторони Британії.

Варто пам'ятати, що вільний ринок – це лише концепція того, як могла би функціонувати економіка. Проте в реальності економіка тісно пов'язана і з іншими факторами – політикою, ідеологічною ситуацією, тощо. Тому важливо відрізнити вільні ринки від капіталізму. Капіталізм — це економічна система того, як виробляються товари, коли власники бізнесу та інвестори (капіталісти) організовують виробництво в централізованому утворенні, такому як компанія, корпорація чи фабрика, і ці капіталісти володіють усіма інструментами та засобами виробництва, нерухомості, сировини, готової продукції та прибутку⁵³. Капіталісти, у свою чергу, наймають працівників як робочу силу в обмін на зарплату. Працівники не володіють ні інструментами, ні сировиною, ні готовою продукцією, ні прибутком — вони працюють лише за заробітну плату. Вільний ринок, навпаки, є системою економічного розподілу. Він визначає за допомогою законів попиту та пропозиції, хто, що і скільки отримує в економіці.

Як ми вже згадували вище, шлях людства впродовж історії та економічне життя сильно залежало від формальних і неформальних інституцій, культурної спадщини і, зокрема, релігійних традицій. Однак, оскільки сьогодні ми все ще живемо в неоднорідному за культурними особливостями світі, ми є свідками процесу гомологації до капіталістичної ринкової економіки, який був прийнятий як досконалий концепт. Безперечно, капіталізм сприяв безпрецедентній

⁵³ *Capitalism* // *Britannica* www.britannica.com (17.05.2021).

економічній та соціальній інтеграції, яка дала змогу великій частині населення світу отримати вигоду від економічного зростання та уникнути бідності. Цей успіх також ознаменував перемогу не лише капіталізму як економічної моделі, а й для економіки як основного орієнтира для оцінки політики, випереджаючи будь-який інший тип суспільних наук, наприклад політології, соціології чи психології.

Дві з найважливіших цінностей капіталістичного порядку – це свобода і рівність можливостей. Традиційний акцент був зроблений на суспільній повазі та забезпеченні так званих негативних свобод – свободи від примусового обміну, свобода від порушень встановлених прав власності, свобода від порушень фізичної недоторканності особи тощо. Однак ці свободи роблять можливою надзвичайно важливу «позитивну» економічну свободу: свободу творити. Про важливість економічних свобод говорили американський економіст Мілтон Фрідман, а також економісти Фрідріх Гаек і Джон Кейнс⁵⁴.

Підсумовуючи все вищеописане, ми бачимо, що вільний ринок найширше імплементований в капіталізмі, в своїй суті, на рівні ідеалізованому, має на меті розділити економіку від держави, від політики. Тут застосовуються елементи «невидимої руки» як саморегулюючої системи. Питання етики як такої не постає для засновників політ-економічної теорії. Індивідуальні бажання та прагнення є верховним мірилом дій. Для капіталіста чи індивідуаліста немає морального закону чи умов. Ми повернемося до питань вільного ринку та людини у цій системі у третьому розділі. Зараз ж пропоную поглянути на людину та сфери її життя через призму Католицької Церкви, а саме її Соціального вчення.

⁵⁴ Кабаков В. Ребкало В. *Капіталізм* // Дяченко Ю. (ред.) *Політична енциклопедія*. Київ: Парламентське видавництво 2011, с. 314.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНА ДОКТРИНА ЦЕРКВИ ПРО ЛЮДИНУ ТА ЇЇ ПРАЦЮ

Всі вище описані проблеми у галузі розуміння людини та її місця у суспільстві стали розглядатися Церквою, адже це прямо зв'язано з життєдіяльністю людини. Вважаю за доцільне поглянути на вчення Соціальної думки Церкви задля кращого розуміння пізніше виданого документу - «Соціальної доктрини Церкви».

Оскільки «людина в її конкретних історичних умовах – серце і душа католицької соціальної думки»⁵⁵, то й міркування про суспільний, економічний, культурний і політичний виміри її існування розпочинається з висвітлення того, ким є людина як така, що є основою її існування та джерелом її гідності. Тоді ми розглянемо ті принципи соціальної доктрини, які найбільш важливі для трудової та підприємницької діяльності, а саме – принципи солідарності, субсидіарності й загального блага. А вже в кінці порушимо конкретно ті моменти, які стосуються безпосередньо гідного ставлення до праці, роз'яснені у відповідних енцикліках, від *Rerum novarum* Папи Лева XIII до *Fratelli tutti* Папи Франциска.

2.1. Історія формування Соціального Вчення Католицької Церкви

Патрік де Лоб'є, католицький богослов, розділяє історію формування Соціального вчення Церкви на три етапи⁵⁶:

1. Пастирський етап – епоха Отців Церкви та перших Вселенських Соборів. Очевидно, що тогочасна Соціальна думка Церкви мала примітивний характер, проте вже тоді говорилося про базові поняття, такі як: одягнути нагих, накормити голодних, працювати та ділитися. Тут автор згадує грецьких отців (Василія Великого та Івана Золотоустого) та латинських (Амвросія та Августина). У тому часі віровчителів не цікавив економічний порятунок людини, проте повага до її гідності, вони не говорили про приватну чи спільну власність,

⁵⁵ Папська рада «Справедливість і мир». *Компендіум соціальної доктрини Церкви*. Київ: Кайрос 2008, 107.

⁵⁶ Лоб'є П. *Три Града (Соціальное учение христианства)*. Санкт-Петербург: Алтея 2001, с. 412.

а про перебування у спільноті, для якої характерною ознакою є ділення (посідання спільного блага).

2. Науковий етап – епоха схоластики (приблизно XIII століття), до якої можна віднести Бонавентуру та Тому Аквінського. За даними авторами тільки особистість значима сама у собі, а будь-які соціальні інститути підвладні їй. Родина, як найближчий компонент суспільства до особи, має ставати інструментом служіння один одному задля розвитку індивіда. Другою сходинкою даного етапу Патрік де Лоб'є визначає період персоналістичної філософії (XVI-XVIII століття) та виокремлює великий юридичний та соціологічний вплив тогочасних авторів, хоч і все базувалося на християнських цінностях.

3. Синтетичний етап – епоха нашого часу. Цей період характеризується доповненням вище згаданих напрацювань досягненнями гуманітарних наук, що виникли та розвивалися у XVIII столітті. Тут потрібно детальніше зосередити свою увагу на кожному документі, адже саме вони стали фундаментом Соціальної доктрини Церкви.

Ми вважаємо за доцільне розглянути власне останній етап формування Соціального вчення Церкви в хронологічному порядку на основі соціальних енциклік Римських Архиєреїв. Ми не згадуватимемо всі соціальні енцикліки, а лише ті, які прямо чи опосередковано зверталися до проблем соціо-економічних систем їхнього часу. Дана частина потрібна для кращого розуміння наскільки вчасно і наскільки якісно Церква реагувала на виклики часу, пов'язані з життєдіяльністю людини.

У далекому 1891 році, 15 травня, була проголошена перша соціально направлена енцикліка *Rerum Novarum* (з лат. «Нові речі»), яка й поклала початок синтетичному етапу формування Доктрини. Енцикліка видана Папою Левом XIII була як ніколи актуальною для тогочасного суспільства, адже в той момент почалося поширення бідності, зростання лихварства та жадібності, беззахисне становище робітників, а також концентрація основних фінансових активів у руках нечисленних багатіїв, які використовували людей немов рабів. Тобто

одним із фундаментальних питань для *Rerum Novarum* стала класова нерівність⁵⁷. Також у енцикліці порушені питання приватної власності, так Папа Лев XIII, цитуючи святого Тому Аквінського, підтримує законність приватного сектору, розуміння статків як спільного блага, яке має служити для цілої спільноти. Тогочасні проблеми ставлять проблему розуміння людини у центр документу. У *Rerum Novarum* наводяться помилки, що призводять до соціального лиха, спростовується соціалізм як засіб їхнього усунення і пояснюється у тогочасних категоріях «католицьку доктрину про працю, право власності, принцип співробітництва, який протиставляється класовій боротьбі як основному засобу соціальних змін, про права слабких, гідність бідних й обов'язки багатих, про вдосконалення справедливості через милосердя і право на створення профспілок»⁵⁸. Таким чином, енцикліка *Rerum Novarum* запропонувала християнську альтернативу соціалізму, та кровожерному лібералізму, ставши наріжним каменем християнської демократії.

Наступним документом, новою цеглиною у Соціальному Вченні Церкви стала енцикліка *Quadragesimo Anno* (з лат. «Сороковий рік»), видана Святішим отцем Пієм XI 15 травня 1931 року. Даний документ став базовим підґрунтям для формування християнсько-демократичних партій у цілому світі. Мусимо розуміти контекст подій, на тлі яких була видана енцикліка, а це: негативні наслідки індустріалізації, збільшення впливу великих фінансових груп, явне загострення класової боротьби та насадження тоталітарних режимів⁵⁹. Через те, у післявоєнний період, Папа Римський закликає до поваги людської гідності та розуміння свободи об'єднань. За автором, суспільство має базуватися на принципах солідарності, капітал та працю – на принципі співробітництва. Принцип субсидіарності, який ми представимо пізніше, ж має лежати у основі приватного сектору та у фундаменті державної структури. Енцикліка *Quadragesimo Anno* «підтвердила неможливість узгодити християнство, із

⁵⁷ Лев XIII. Енцикліка *Rerum Novarum*. Ватикан 1891, 15-21.

⁵⁸ Папська рада «Справедливість і мир». *Компендіум соціальної доктрини Церкви*. Київ: Кайрос 2008, 89.

⁵⁹ Keating K. T. *Papal Teaching in the Age of Infallibility, 1870 to the Present: A Critical Evaluation with Historical Illustrations*. Wipf and Stock Publishers 2018, p. 267.

соціалізмом, який допускає несправедливий поділ продуктів праці, та з лібералізмом, який прагне лише примноження капіталу і не дбає про людей»⁶⁰.

Наступні три енцикліки соціального спрямування вийшли одна за одною за дуже короткий час. Папа Пій XI у *Non Abbiamo Bisogno* (з лат. «Ми не потребуємо») (проголошена 29 червня 1931 року), *Mit Brennender Sorge* (з нім. «З палаючою турботою») (14 березня 1937р.) та *Divini Redemptoris* (з лат. «Провидіння Відкуплення») (19 березня 1937р.) виступив із радикальним засудженням тоталітарних режимів, які були нав'язані Європі у часі його понтифікату⁶¹. Кожна енцикліка спрямована до окремої країни та режиму у ній: до фашистської Італії, Німеччини під Рейхом та до атеїстичного комунізму в Радянському Союзі відповідно. Тобто всі три енцикліки виступили із засудженням усякої форми соціалізму (національного чи тоталітарно-фашистського), адже така система мислення є «внутрішньо хибною»⁶², оскільки її основна проблема полягала у зневазі людської гідності, що було описано попередньо у першому розділі. Папа висловлює цікаву тезу, що абсолютно протилежна світоглядна течія лібералізму, куди й можна зарахувати капіталізм як такий, сформувала підґрунтя для утвердження соціалізму:

Щоб пояснити, як комунізму вдалося бути беззаперечно прийнятим з боку безлічі мас робітничого класу, доречно згадати, що вони вже були підготовлені релігійною та моральною занедбаністю, в яку їх повалила ліберальна економіка. Робочі зміни, що включали неділю, не давали можливості навіть виконати найважливіші релігійні обов'язки в святкові дні. Не було передбачено ні будівництва церков при фабриках, ні полегшення діяльності священників. Навпаки, постійно просувався лаїцизм. Так що тепер, - говорить енцикліка, - ми збираємо плоди помилок, що не раз стали предметом викриття з боку наших попередників і нас самих, і не дивно, що в світі, вже широко дехристиянізованому, поширюється комуністичний обман⁶³.

Після спустошливої війни, у часі деколонізації, відкрилися нові питання, а попередні перейшли з локального рівня на глобальний: на передній план виступають проблеми сільського господарства, регіонального розвитку,

⁶⁰ Осадчий В. Савчук О. *Вплив соціальної доктрини церкви на формування державної економічної політики // Економічні науки*, вип. 11(44), серія «Економічна теорія та економічна історія», Луцьк: Луцький НТУ 2014, с. 176.

⁶¹ Schuck M. J. *That they be one: the social teaching of the papal encyclicals*. Washington, D.C.: Georgetown University Press 1991, p. 202.

⁶² Пій XI. Енцикліка *Divini Redemptoris*. Ватикан 1937, 22.

⁶³ Пій XI. Енцикліка *Divini Redemptoris*, 16.

демографічного росту і вимоги глобального економічного співробітництва. Нерівність, що в минулому проявлялася всередині країн, набуває глобального характеру й увиразнює драматичність становища, в якому знаходяться країни третього світу. Саме у такому історичному контексті світ побачила енцикліка *Mater et Magistra* (з лат. «Мати й учителька»), у сімдесяту річницю оприлюднення *Rerum Novarum*, 15 травня 1961 року. Цей документ запропонував основу для формування політико-економічної системи внутрішніх відносин в країнах, які зазнали поразки у Другій світовій війні. Попри те, головною ідеєю цілої енцикліки є заклик до перебування в спільноті та її формування, а також заклик до соціалізації⁶⁴. Не менш важливим меседжем блаженного папи Івана XXIII у енцикліці *Mater et Magistra* можна вважати заклик до особистої відповідальності кожного християнина за вдосконалення соціального устрою та до «народного капіталізму»: передання у співвласність підприємств робітникам, які на них працювали. Таким чином, це була спроба встановлення взаєморозуміння між класами населення (бідними та багатими) та зменшення експлуатації незаможного населення⁶⁵.

Хоч і війна закінчилася, та світ поринув у нову кризу – Холодну війну. Гонка озброєнь, поширення ядерної зброї викликали відповідну реакцію Католицької Церкви, яка вилилася у енцикліку папи Івана XIII *Pacem in Terris* (з лат. «Мир на землі»). Опублікована вона була 11 квітня 1963 року. Провідними темами документу є мир та права людини, її гідність⁶⁶. Дану енцикліку можна назвати підсумковою для всіх попередньо опублікованих та підвальною для формування наступного документу, виданого Католицькою Церквою, з соціально-економічно-політичним змістом, адже вона продовжує теми підняті раніше та вкотре наголошує на співробітництві, субсидіарності та відповідальності кожного. Я б назвав даний документ точкою неповернення та переламним моментом у розумінні соціуму Католицькою Церквою, адже *Pacem in Terris*

⁶⁴ Benestad J. B. *Church, State, and Society*, Washington, D.C.: The Catholic University of America Press 2010, p. 332.

⁶⁵ Шевченко Т. *Соціальний католицизм: папські енцикліки XIX-XX століття* // <https://www.religion.in.ua/> (30.05.21).

⁶⁶ Benestad J. B., *Church, State, and Society*, p. 52.

адресована «усім людям доброї волі», що покликані здійснити велике завдання – започаткувати нові взаємовідносини у суспільстві на засадах правди, справедливості, любові і свободи. Енцикліка детально розглядає питання суспільної влади світової спільноти, яка покликана «вирішувати проблеми економічного, соціального, політичного і культурного характеру, зумовлені прагненням до універсального спільного блага»⁶⁷.

Своєрідним другим підсумком Соціальної думки Церкви стала Папська конституція II Ватиканського собору Католицької Церкви *Gaudium et Spes* (з лат. «Радість та надія»), затверджена 7 грудня 1965 року Папою Павлом VI. На той час вона стала найповнішим документом, завдяки якому чітко пролилося світло на взаємини Церкви і сучасного соціуму. Вона пояснила секуляризованому світу місце людини, її розуміння Церквою в соціокультурному значенні. Підтвердженням цьому може слугувати той факт, що кожен розділ розпочинається із пояснення про людину у тому чи іншому контексті⁶⁸.

Особливу увагу потрібно приділити третій главі Папської конституції. Саме у ній критично осмислюється стан тогочасної економіки та соціальних комунікацій (відносин). Також відзначається позитивні зрушення у напрямку пом'якшення соціальних нерівностей та зменшення рівня бідності. Навіть при таких позитивних зрушеннях, *Gaudium et Spes* застерігає у закріпаченні людини і зневаги до її гідності та свободи. Відносно ж політичного життя християн, то папська конституція прихильно висловлюється про нього, адже кожен покликаний працювати на благо суспільства та нести позитивні зміни у світ⁶⁹.

Після II Ватиканського собору вже не було видано настільки багато документів, проте все ж декілька ідей було висловлено. Отож, наступним кроком у становленні Соціальної доктрини Церкви стала енцикліка *Populorum Progressio* (з лат. «Поступ народів»), проголошена 26 березня 1967 року. Даний документ звертається до соціальних ідей та філософій, проголошених у епоху

⁶⁷ Іван XIII. Енцикліка *Pacem in Terris*, 54.

⁶⁸ Benestad J. B., *Church, State, and Society*, Washington, D.C.: The Catholic University of America Press 2010, p. 94

⁶⁹ Benestad J. B., *Church, State, and Society*, p. 172.

Просвітництва. *Populorum Progressio* одразу викликала соціальний резонанс, адже підносила актуальні питання того часу: концепцію подолання відчуження людини у марксизмі та концепцію прогресу як засобу досягнення свободи, рівності та справедливості. «П'ята енцикліка папи Павла VI – це терміновий заклик до багатих націй хворого світу організувати ефективнішу економічну допомогу для країн, що розвиваються»⁷⁰, - так оцінив цей документ єзуїтський журнал «Америка» вже через тиждень. Головною ж тезою *Populorum Progressio* є те, що прогрес не є плодом змагань суперечностей, а «запереченням заперечень»⁷¹. Цей соціальний прогрес не обмежується лише економічним зростанням, а має на меті розвиток кожної людини і цілої особи як такої, адже з Божим планом кожен з нас покликаний до розвитку самого себе⁷².

Вже незадовго, а саме 14 травня 1971 року, Святішим Отцем Павлом VI було проголошено апостольське послання *Octogesima Adveniens* (з лат. «Вісімдесята річниця»). У ньому Папа Римський аналізує проблеми постіндустріального світу та висловлює занепокоєння нездатністю жодної із ідеологій дати адекватну відповідь на соціальні проблеми урбанізації, безробіття, еміграція, нерівність становища жінок з чоловіками, екологічні проблеми⁷³.

Заторкують економічні питання й енцикліки *Laborem Exercens* (з лат. «З праці своєї») та *Sollicitudo Rei Socialis* (з лат. «Турбота про соціальні справи») папи Івана Павла II, опублікована 14 вересня 1981 року, у дев'яносторіччя *Rerum Novarum*, та 30 грудня 1987 року відповідно. За документами усі соціальні питання у фундаменті мають зв'язок з людською працею, адже вона є визначником перебування людини на землі та завдяки ній ми можемо повноцінно себе освідомити та реалізувати. Проте, все ж таки особа залишається центром, а не праця. Тобто, людина не є механізмом виготовлення продукту (*animal laborans*), а є своєрідним творцем (*homo faber*) – подібне сприйняття

⁷⁰ McGlory M. *Paul VI's Populorum Progressio: From April 1967 // America Magazine* www.americamagazine.org (01.06.2021).

⁷¹ Павло VI. Енцикліка *Populorum Progressio*. Ватикан 1967, 6.

⁷² Павло VI. Енцикліка *Populorum Progressio*, 14-15.

⁷³ Himes K. *Modern Catholic Social Teaching: Commentaries and Interpretations*. Washington, D.C.: Georgetown University Press 2005, p. 2.

висловлював папа Павло VI *Populorum Progressio*. У своїй творчій діяльності людина не тільки самозбагачується, а й стає будівничим власної держави та нації, а цим самим втілює принцип спільного блага для цілого суспільства. Тільки у такий спосіб ми зможемо збагатитися самі та виявити своє бажання вийти з-поза себе і брати участь у іншій особі⁷⁴.

Енцикліка Івана Павла II *Centesimus Annus* (з лат. «Сотий рік»), проголошена 1 вересня 1991 року. У цьому документі Папа чітко виділяє тяглість Соціальної думки Церкви: «Папа Лев XIII часто згадував принцип, який сьогодні зветься солідарністю[...] послуговуючись словом “дружба”[...] папа Пій XI казав проте саме, вживаючи термін “соціальне милосердя”. Папа Павло VI, розширивши межі концепції так, щоб охопити новітні аспекти соціального питання, твердив про «цивілізацію любові»⁷⁵. Окрім того, автор наголошує на розвитку людської особистості та її цінності, вітаючи події, які сталися напередодні, а саме розвал соціалістичної системи суспільства у радянському союзі, руйнування диктаторських режимів в Африці та Азії⁷⁶.

Іншою енциклікою Папи Івана Павла II є *Evangelium Vitae* (з лат. «Євангеліє життя»). Офіційно вона побачила світ 25 березня 1995 року. Папа у ній говорить про цінність людського життя і пошанування гідності зачаття, лікування та смерті людини. Хоч прямого посилення на політ-економічні проблеми немає, проте вже тоді в умовах вільної економіки суспільства починали ставати індивідуалістичними. В них пропагувалося, як і зараз це робиться, толерантне відношення до контрацепції, абортів та евтаназії, що суперечить цінностям Церкви. Також Іван Павло II наголошує на милосерді, кажучи:

У слугуванні любові повинна нас оживляти і вирізняти чітка постава: мусимо потурбуватися про ближнього як про особу, яку Бог довірив нашій відповідальності. Як учні Ісуса ми покликані ставати ближнім кожної людини (пор. Лк. 10, 29-37), оточуючи пильною увагою злиденних, самотніх, обділених⁷⁷.

Перша енцикліка Папи Бенедикта XVI *Deus Caritas Est* (з лат. «Бог є любов») була опублікована 25 грудня 2005 року. Зосереджена вона на любові

⁷⁴ Павло VI. Енцикліка *Populorum Progressio*. Ватикан 1967, 16.

⁷⁵ Іван Павло II. Енцикліка *Centesimus Annos*. Ватикан 1991, 6.

⁷⁶ Іван Павло II. Енцикліка *Centesimus Annos*, 22.

⁷⁷ Іван Павло II. Енцикліка *Evangelium Vitae*. Ватикан 1995, 87.

(милосерді), яке проявляється в щоденному житті людини. Папа розглядає любов до Бога і ближнього: «Тільки служіння ближньому відкриває мені очі на те, що Бог робить для мене і як Він мене любить»⁷⁸. Крім того, Бенедикта XVI прямо порушує питання багатства і бідності, капіталу та держави. Наголошує він і на цінності людської праці та рівноправ'ї всіх членів суспільства: «Структури виробництва і капітал стали новою владою, яка, потрапивши в руки незначної кількості людей, вела до того, що робочі маси втрачали свої права; і цьому треба було протистояти»⁷⁹. Також, Папа дуже чітко формулює завдання мирян у громадянському суспільстві: «належно розвивати суспільне життя, поважаючи його законну самостійність і співпрацюючи з іншими громадянами, відповідно до їхніх повноважень та відповідальності»⁸⁰.

Наступною соціальною енциклікою стала *Caritas in Veritate* (з лат. «Любов у правді») Папи Бенедикта XVI. Вона була підписана 29 червня, а опублікована 7 липня 2009 року. Папа багато разів звертається до своїх попередників та їхніх енциклік і доповнює їхні роздуми сучасними. У цій праці наступник Петра глибоко аналізує сучасні економічні проблеми, пропонуючи перспективи розвитку з огляду на моральні орієнтири Церкви.

Також, в енцикліці порушені соціальні теми, такі як голод, навколишнє середовище, міграцію, сексуальний туризм, біоетику, культурний релятивізм та соціальну солідарність. Резюмуючи, Бенедикт XVI каже, що сучасний світ доволі сильно поляризувався і кожна країна діє в своїх інтересах. У той час треба підтримувати нужденних і давати їм шанс на розвиток:

Програми допомоги повинні у щораз більшій мірі нести на собі ознаки програм, доповнених низовою участю. Адже правдою є те, що найбільш цінним багатством, яким володіє країна-акцептор допомоги з розвитку, є людський ресурс: це – справжній капітал, який потрібно примножувати, щоб забезпечити найбільш біднішим країнам справді незалежне майбутнє⁸¹.

Папа Франциск свою другу енцикліку *Laudato Si* (з лат. «Славен будь»), опублікованій 18 червня 2015 року, присвятив темі екології. В контексті цього,

⁷⁸ Бенедикт XVI. Енцикліка *Deus Caritas Est*. Ватикан 2005, 11.

⁷⁹ Бенедикт XVI. Енцикліка *Deus Caritas Est*, 26.

⁸⁰ Там само, 29.

⁸¹ Бенедикт XVI. Енцикліка *Caritas in Veritate*. Ватикан 2009, 58.

Франциск зачіпає проблему розвинених країн, де люди, особливо багаті, іноді просто не задумуються про свої вчинки і покупки. «Одержимість споживацьким стилем життя, особливо з боку небагатьох вибраних, може призвести лише до насильства та взаємознищення»⁸². Папа стверджує, що проблеми екологічні та бідності доволі часто поєднанні, а багаті країни покликані допомогти потребуючим в ім'я справедливості: «ми повинні усвідомити, що справжній екологічний підхід завжди стає соціальним; він повинен інтегрувати питання справедливості в дебати про навколишнє природне середовище для того, щоб почути як крик землі, так і плач бідних»⁸³.

Останньою, але не менш значущою була енцикліка Папи Франциска *Fratelli tutti* (з лат. «Усі брати»), проголошена 4 жовтня 2020 року. У ній Папа апелює до приналежності до людського роду кожного з нас, щоб забезпечити рівність та розвиток всіх верств населення на Землі. Він у цікавий спосіб заохочує до миробудування на землі, кажучи, що відсутність війни не означає спокій та любов. Також Папа відкрито стверджує, що «за допомогою вільного ринку можна вирішити не все, і, окрім повернення здорової політики [...], “потрібно повернути гідність людини в центральне місце, і на цій колоні будувати потрібні альтернативні соціальні структури”»⁸⁴. Що тільки підсилює теорію про пропозицію розробки «третього шляху» як альтернативи існуючим політ-економічним системам, що ми розглядатимемо в третьому розділі.

2.2. Людина в Соціальній доктрині Церкви: образ Божий та суспільна істота

Як писав Іван Павло II, «головним орієнтиром усієї соціальної доктрини Церкви є правильне бачення людської істоти та її унікальної цінності»⁸⁵. Ця унікальність, згідно з вченням Другого Ватиканського собору, полягає в тому, що людина – «єдине створіння на землі, що його Бог створив задля неї самої, і не

⁸² Франциск. Енцикліка *Laudato Si*. Ватикан 2015, 204.

⁸³ Франциск. Енцикліка *Laudato Si*, 49.

⁸⁴ Франциск. Енцикліка *Fratelli Tutti*. Ассізі 2020, 204

⁸⁵ Іван Павло II, *Centesimus Annus*, 11.

може вона повною мірою віднайти себе, як тільки через щире дарування себе самої»⁸⁶.

Центральним пунктом християнської антропології є факт сотворення людини на образ і подобу Божу. Статус *imago Dei*, Божого образу – це її характерна риса, що відрізняє її від інших живих істот.

У стародавньому світі (в контексті якого й були написані слова Бут 1,26) титули «образ богів» та «образ Божий» носили монархи. Цей титул означав, що цар є представником, намісником Бога на землі й урядує від його імені. У той самий час місцеві володарі, поставлені царями, називались «образами царя» й часто підтверджували право на володіння наявністю в себе офіційного зображення правителя⁸⁷. Тобто титул «образ Божий», яким Біблія наділяє людину, включає в себе значення, що ми покликані урядувати на Землі й своєю господарською діяльністю долучатись до діла творення світу, ставати співтворцями Господа.

Проте, крім зазначеного вище суспільно-політичного, є ще й персоналістичне пояснення виразу *imago Dei*, яке можна знайти зокрема і в Катехизмі Католицької Церкви:

Людина, тому що вона є образом Божим, має гідність особи: вона є не лише щось, але й хтось. Вона здатна пізнати себе, володіти собою, добровільно дарувати себе та входити у сопричастя з іншими особами; вона покликана до союзу зі своїм Творцем, покликана дати Йому відповідь вірою і любов'ю, якої ніхто інший не може дати замість неї⁸⁸.

Таке тлумачення виділяє людину не лише за статусом, а й за її онтологічною сутністю: через те, що ми є образом Божим, ми є особами, наділеними волею, розумом та свідомістю, здатні бути суб'єктами відносин.

Ця остання властивість (суб'єктність у стосунку до Іншого), хоч і є одним із найбільших дарів, які супроводжують наше буття в якості *imago Dei*, проте також накладає й певні обмеження. Перше із них – для людини тепер недобре залишатись самою, вона стає соціальною істотою, вона потребує комунікації, бо

⁸⁶ II Ватиканський собор. Пастирська конституція про Церкву в сучасному світі *Gaudium et spes* // *Документи Другого Ватиканського Собору: конституції, декрети, декларації*. Львів: Видавничий відділ «Свічадо» 1996, 24.

⁸⁷ Curtis E. *Image of God (OT)* // Freedman D. (ред.) *Anchor Bible Dictionary*, vol. III. New York: Doubleday 1992, 390-391.

⁸⁸ Синод УГКЦ. *Катехизм Католицької Церкви*. Львів 2002, с. 357.

«люди в глибині своєї природи є суспільною істотою і без стосунків з іншими, не може ні жити, ні розвивати своїх обдарвань»⁸⁹.

Друге обмеження: людина, згідно з біблійною антропологією, не є сама по собі джерелом своєї високої гідності, вона черпає її від Бога. Це підкреслює автор 8 псалма, коли звертається до Бога:

Коли на небеса спогляну, твір твоїх пальців, на місяць та на зорі, що створив єси, то що той чоловік, що згадуєш про нього, або людська істота, що про неї дбаєш. Мало чим зменшив єси його від ангелів, славою й честю увінчав його. Поставив його володарем над творами рук твоїх, усе підбив йому під ноги (Пс 8:4-7).

Хоч людина тут виступає малою в порівнянні з небом та небесними світилами, проте Бог її підносить понад усе творіння. Отже, християнське вчення про гідність людської особи ґрунтується не на її якостях, а на тому, що ми є цінними в очах Божих.

Враховуючи цих два фактори (що ми віднаходимо свою цінність як дар від Іншого та що ми, через свою внутрішню природу, є соціальними істотами), стає зрозумілим, що принциповою частиною соціального католицького вчення про людину буде питання про те, в який спосіб людина встановлює відносини із зовнішнім світом. Трансцендентність (вихід за межі власного «я») людської особи має багато векторів, головними з яких є чотири: стосунки з Богом, з ближніми, з зовнішнім світом та з самим собою.

Відносини з Богом:

«Те, що людина створена на подобу Божу, засвідчує, що її сутність та існування глибоко пов'язані з Богом»⁹⁰. Цей зв'язок є незнищенним і постійним. Іван Павло II описує його через пояснення ягвістичної розповіді про створення людини, де Бог вдихає в неї свій Дух (Бут 2:7), таким чином залишаючи в ній власний незнищений слід⁹¹. Наслідком такого внутрішнього зв'язку є глибоке прагнення віднайти Бога: «Ти створив нас для себе й неспокійне наше серце, поки не спочине в Тобі», - як писав св. Августин⁹².

⁸⁹ II Ватиканський собор. Пастирська конституція про Церкву в сучасному світі *Gaudium et spes* // *Документи Другого Ватиканського Собору: конституції, декрети, декларації*. Львів: Видавничий відділ «Свічадо» 1996, 12.

⁹⁰ Папська рада «Справедливість і мир». *Компендіум соціальної доктрини Церкви*. Київ: Кайрос 2008, 109.

⁹¹ Іван Павло II. Енцикліка *Evangelium Vitae*. Ватикан 1995, 35.

⁹² Аврелій А. *Confessionum libri XIII*, I, 1 // *Patrologia Latina* 32, 661.

Тож, згідно з католицькою соціальною доктриною, розуміння людини як суспільної істоти починається з визнання її релігійної природи та внутрішнього прагнення Бога, котре є наслідком того, що Господь створив нас для зв'язку та спілкування з Ним. Тому саме в комунікації та взаємовідносинах ми знаходимо автентичне самовираження⁹³.

Відносини з ближніми:

У наступних частинах цієї магістерської роботи найдетальніше розглядатиметься людина в її взаємодії з іншими людьми.

Як уже зазначалося вище, людська природа є соціальною, бо її було створено для єдності з Творцем. Однак ця характеристика нашої натури проявляється також у міжособистісних відносинах. У біблійному наративі перші такі стосунки – це союз чоловіка і жінки, Адама і Єви (Бут 2). Саме шлюб і сім'я в католицькому вченні є моделлю міжлюдських стосунків у їх довершеному вигляді, де індивіди «усвідомлюють себе особами, щиро віддаючи себе в дар»⁹⁴.

Використовуючи риторику, в яку входять вирази «дарування себе», «трансцендентність», «жертва» та обранням родини за модель соціуму, Церква протиставляє своє бачення суспільства індивідуалізму та меркантильності, що буде особливо важливо для подальшого розгляду вчення про працю, робітників та підприємницьку діяльність.

Відносини зі світом:

Як уже було написано вище в поясненні терміну «образ Божий», відношення людини до решти творіння, позначене володінням і пануванням. Обидві розповіді про творення людини, які є в Біблії, приділяють увагу ролі людини як співтворця й упорядника видимого світу. Священничий кодекс приводить заповідь наповнити землю й підкоряти її (Бут 1:28), а Елогіст зображає перших людей як господарів, що порають землю (Бут 2:5) та дає імена всім тваринам (Бут 2:19-20).

⁹³ Папська рада «Справедливість і мир». *Компендіум соціальної доктрини Церкви*. Київ: Кайрос 2008, 109.

⁹⁴ Іван Павло II. Послання до сімей *Gratissimam sane*. Ватикан 1994, 11.

Відповідно, люди «не лише можуть, а й повинні поставити їх (ред. інші створіння) собі на службу й отримувати від цього користь»⁹⁵, проте повинні пам'ятати також і про відповідальність за творіння й про те, що воно також є цінним в очах Божих, а тому це правління не може бути свавільним⁹⁶. Використання природних ресурсів також є передумовою трудової та підприємницької діяльності людей, тому також надзвичайно важливе для подальшого аналізу й ще буде згадуватись у цій роботі.

Відносини з собою:

Наостанок слід згадати також інтроспективний вектор людської взаємодії, тобто про її стосунки із самою собою. Таке словосполучення могло б бути абсурдним для будь-якої іншої живої істоти, але тільки не для людини, котра володіє зокрема такою навичкою, як саморефлексія. Автор біблійної книги Ісуса, сина Сираха, пов'язує поняття «образ Божий» із розумом та здатністю відрізнити добро від зла (Сир 17-7-3). Услід за ним Іван Павло II пише, що образ Божий означає «не тільки правління людини над світом, але також наділення її винятковими духовними властивостями, такими як розум, уміння розпізнавати добро і зло, свобода волі»⁹⁷. Оскільки людина – істота, наділена свободою, то вона також може володіти собою, давати моральну оцінку своїм діям, аналізувати свої думки, мрії й прагнення. Усе це можна описати як внутрішній діалог, який вона веде сама з собою.

Розглянувши різні напрями взаємодії людини з «іншим», тепер слід перейти до правил та принципів, на яких ці стосунки ґрунтуються.

2.3. Принципи солідарності, субсидіарності й спільного блага

Фундаментальні правила католицького соціального вчення опираються на факт творення людини на образ і подобу Божу (що було детальніше розглянуто в попередньому підрозділі). Саме тому базовим принципом цієї доктрини є принцип людської гідності, який Папа Іван XIII називає сутністю соціального

⁹⁵ Папська рада «Справедливість і мир». *Компендіум соціальної доктрини Церкви*. Київ: Кайрос 2008, 113.

⁹⁶ Синод УГКЦ. *Катехизм Католицької Церкви*. Львів 2002, 373.

⁹⁷ Іван Павло II. Енцикліка *Evangelium Vitae*. Ватикан 1995, 34.

вчення⁹⁸. З нього випливають інші принципи: спільного блага, солідарності й субсидіарності. Хоч останні два будуть найбільш детально розглядатись та застосовуватись у наступних частинах цієї роботи, проте слід пам'ятати, що всі чотири перелічені вище принципи складають органічну єдність та разом описують церковне бачення суспільного життя в усіх його проявах, а тому розглядати їх треба в єдності та взаємозв'язку між ними⁹⁹. Наприклад, надто сильно зосереджуючись на принципі спільного блага й забуваючи про людську гідність, ми стаємо близькими до побудови тоталітарного суспільства. З іншого боку, перенаголошуючи принцип людської гідності, ми можемо виправдовувати надмірний індивідуалізм, споживацтво та свавілля по відношенню до світу, що нас оточує.

Попри те, що ці принципи активно пропагуються Церквою, а назви деяких із них є церковними за своїм походженням¹⁰⁰, їх джерелом є природне право, а тому Католицька Церква наголошує на їх незмінності й універсальності¹⁰¹. Це означає, що їх застосування не зарезервовано за теократичними державними устроями, а навпаки, вони є актуальними для будь-якого політичного ладу.

Принцип субсидіарності отримав свою назву від латинського слова *subsidium* – допомога. В енцикліці *Rerum novarum* Папи Римського Лева XIII даються вказівки, які стосуються самостійності окремих ланок суспільства від держави, проте в доволі явний та систематичний спосіб цей принцип був вперше описаний Пієм XI в його енцикліці *Quadragesimo anno*:

Наскільки несправедливо відбирати у людини те, з чим вона може впоратись завдяки власній ініціативі і працьовитості, і віддавати спільноті, настільки ж несправедливо доручати суб'єктам вищого порядку те, що можуть зробити суб'єкти нижчого порядку. Це водночас серйозне зло і порушення справедливого порядку, оскільки будь-яка діяльність суспільства за своєю природою повинна спрямовуватись на те, щоб допомагати членам суспільства, а не руйнувати чи поглинати їх¹⁰².

⁹⁸ Іван XXIII. Енцикліка *Mater et magistra*. Ватикан 1961, 453.

⁹⁹ Папська рада «Справедливість і мир». *Компендіум соціальної доктрини Церкви*. Київ: Кайрос 2008, 161-162.

¹⁰⁰ Наприклад, в одному зі своїх звернень Конференція католицьких єпископів Англії та Вельсу нагадує, що слово «субсидіарність» увійшло в політичний лексикон саме через вплив католицького соціального вчення. Див.: *The Common Good And The Catholic Church's Social Teaching. A statement by the Catholic Bishops' Conference of England and Wales*, 51.

¹⁰¹ Папська рада «Справедливість і мир». *Компендіум соціальної доктрини Церкви*. Київ: Кайрос 2008, 161.

¹⁰² Пій XI. Енцикліка *Quadragesimo anno*. Ватикан 1931, 79.

Суть цього принципу полягає в тому, що суб'єкти вищого рівня соціальної організації зобов'язані всіляко підтримувати суб'єктів нижчого порядку, не забираючи при цьому в них автономію, право на власне самовираження й можливість перейняти ініціативу в свої руки. Ця допомога не має ставати надмірною чи нав'язливою, бо в такому випадку шкоди від неї більше, ніж користі, особливо якщо дивитись в далекій перспективі. Серед негативних явищ такого втручання держави у внутрішні справи менших суспільних одиниць Іван Павло II називає непомірні витрати державних коштів; бюрократизація суспільства, котра заміняє справжню турботу про нужденних; а також погашення творчої енергії й потенціалу, котру можуть проявити менші групи людей, якщо не знімати з них відповідальність за власний добробут¹⁰³.

Метою субсидіарності є залучення якнайбільшої кількості людей до участі в різних (політичній, економічній, культурній тощо) сферах громадського життя¹⁰⁴, що є заодно і одним із стовпів побудови демократичного суспільства.

Звичайно, як і в будь-якого правила, у принципу субсидіарності існують винятки. У деяких надзвичайних ситуаціях вищі інституції мають право чи навіть зобов'язані вирішувати складні питання замість нижчих, задля забезпечення спільного блага. Проте, таке втручання не має бути постійним, воно може тривати лише доти, доки в цьому дійсно є потреба¹⁰⁵.

Принцип солідарності був однією з основ першої соціальної енцикліки *Rerum novarum*, щоправда, саме це слово Лев XIII не вживає, а натомість використовує терміни *amicitia* (дружба) та *fraternitas, amor fraternus* (братерство, братня любов)¹⁰⁶. Підставою для цього принципу Папа називає той факт, що всі люди мають одного Отця, отже, є між собою братами й повинні відповідно ставитись один до одного. Сучасний термін «солідарність» використовується,

¹⁰³ Іван Павло II. Енцикліка *Centesimus annus*. Ватикан 1991, 48.

¹⁰⁴ Павло VI. Апостольське послання *Octogesima adveniens*. Ватикан 1971, 46.

¹⁰⁵ Іван Павло II. Енцикліка *Centesimus annus*, 48.

¹⁰⁶ Наприклад: *Quos tamen, si christianis praeceptis paruerint, parum est amicitia, amor etiam fraternus inter se coniugabit* (Лев XIII. *Rerum novarum*, 25).

починаючи від Пія XII, а одним із головних принципів його назвав Іван XXIII у своїй енцикліці *Mater et Magistra*¹⁰⁷.

Солідарність базується на усвідомленні того, що ми всі сильно залежимо одні від одних. В сучасному глобалізованому світі ми здатні впливати на життя інших людей, віддалених від нас географічно або культурно. Але в таких обставинах більш гостро постає проблема соціальної нерівності не лише на локальному, а й на глобальному рівні: в міжнародних конфліктах та в розриві рівня життя між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються¹⁰⁸.

Усвідомлення цінності ближнього, вміння побачити в ньому людину навіть з далекого краю та побачити зв'язок, що поєднує наші життєві шляхи, якраз і можна назвати чесною солідарністю. Коли ми називаємо солідарність моральною чесною, то розуміємо, що вона не є всього лиш емоційною реакцією жалю чи співчуття до терплячих, а навпаки – це «тверда і наполеглива рішучість присвятити себе спільному благу, тобто благу всіх і кожного, оскільки всі ми відповідальні за всіх»¹⁰⁹. В інтерпретації принципу солідарності Івана Павла II з його енцикліки *Sollicitudo rei socialis* міститься заклик до навернення у сфері ставлення до ближнього: замість логіки гноблення й використання інших людей у своїх цілях, треба розвивати євангельську постанову жертвування себе та присвяти себе ближнім¹¹⁰, замість настроїв розладу слід плекати єдність та взаємну підтримку.

З усвідомлення гідності всіх людей та з попередніх описаних основ католицького соціального вчення логічно випливає *принцип спільного блага*. Другий Ватиканський собор визначає спільне благо як «сукупність тих умов суспільного життя, які дають можливість і спільнотам, і їхнім окремим членам повніше та швидше досягати власної досконалості»¹¹¹. Це визначення, котре зараз уже стало хрестоматійним, походить з енциклік Івана XXIII *Mater et*

¹⁰⁷ Іван XXIII. Енцикліка *Mater et magistra*. Ватикан 1961, 15.

¹⁰⁸ Папська рада «Справедливість і мир». *Компендіум соціальної доктрини Церкви*. Київ: Кайрос 2008, 188.

¹⁰⁹ Іван Павло II. Енцикліка *Sollicitudo rei socialis*. Ватикан 1987, 561-564.

¹¹⁰ Іван Павло II. Енцикліка *Sollicitudo rei socialis*, 561-564.

¹¹¹ II Ватиканський собор. Пастирська конституція про Церкву в сучасному світі *Gaudium et spes* // *Документи Другого Ватиканського Собору: конституції, декрети, декларації*. Львів: Видавничий відділ «Свічадо» 1996, 26.

Magistra та *Pacem in terris*, де даються подібні дефініції цього принципу¹¹². А, отже, можна сказати, що одним із основних джерел сучасного розуміння спільного блага в католицькій соціальній доктрині є богословський доробок Івана XXIII, оскільки як у документах Вселенського собору, так і в Катехизмі Католицької Церкви використовується саме його визначення¹¹³.

Необхідність дбати про спільне благо лежить на різних рівнях організації суспільства: від усього людства загалом і аж до кожної окремої особи. Людина не приходить у світ ізольовано від інших, а тому її відповідальністю є дбати про те добро, яке є неподільним і належить усьому творінню загалом. Те ж саме стосується різних за розміром та призначення форм спільного життя (сім'я, підприємство, держава тощо), адже це, власне, і є головна причина їхнього існування¹¹⁴. Особливо це стосується політичних інститутів: держави, влади, громадянського суспільства. Вони існують тому, що менші спільноти не здатні забезпечити спільне благо самостійно. Щоб виконати цю свою місію, державні уряди повинні врівноважувати між собою партикулярні інтереси окремо взятих груп і пам'ятати про добро всіх громадян¹¹⁵.

Але все ж прагнення спільного блага не треба плутати з бажанням побудувати рай на землі, оскільки цей принцип, як і попередні церковні соціальні принципи, не є самоціллю. Вони є лише засобом і шляхом для здобуття справжньої досконалості: «Наша історія – особисті і колективні зусилля поліпшити стан людини – починається і закінчується в Ісусі: завдяки Йому, через Нього і в Його світлі кожна дійсність, зокрема суспільство, може дійти до свого найвищого Блага, свого довершення»¹¹⁶. Виключно в матеріалістичному трактуванні, без цієї остаточної мети, принципи можуть стати небезпечною

¹¹² Іван XXIII. Енцикліка *Mater et magistra*. Ватикан 1961, 272-273.

¹¹³ Benestad J. B. *Church, State, and Society: An Introduction to Catholic Social Doctrine*, p. 81.

¹¹⁴ Іван XIII. Енцикліка *Pacem in Terris*. Ватикан 1963, 272.

¹¹⁵ II Ватиканський собор. Пастирська конституція про Церкву в сучасному світі *Gaudium et spes* // *Документи Другого Ватиканського Собору: конституції, декрети, декларації*. Львів: Видавничий відділ «Свічадо» 1996, 169.

¹¹⁶ II Ватиканський собор. Пастирська конституція про Церкву в сучасному світі *Gaudium et spes* // *Документи Другого Ватиканського Собору: конституції, декрети, декларації*, 170.

політичною програмою, а отже не треба відділяти практичну сторону з основною метою — пізнання найвищої істини та справедливості у Бозі.

2.4. Праця людини, її мета і значення. Права працівників.

У перших розділах Книги Буття, вже в описі творення людини, богонатхненні автори тісно пов'язують її існування з працею, з обробленням та впорядкуванням землі (Бут 1:28; 2:5-6; 2:15). З життєвого досвіду ми бачимо, що праця є важливою складовою життя людини, вона займає значну частину нашого земного існування та слугує не лише для заробітку засобів для проживання, а й часто слугує для нашої самореалізації та соціалізації. Вона займає почесне місце в нашому житті й загалом є засобом проти бідності, проте католицьке соціальне вчення нагадує також про те, що не треба робити ідола з неї чи з турботи про прибуток, бо якою б вона не було важливою, справжнім джерелом життя і кінцевою метою життя людини залишається Бог¹¹⁷.

Християнська антропологія говорить про те, що внаслідок гріха зіпсувались і виродились стосунки людини не лише з Богом та з власною душею, а й поміж людьми. Трудова діяльність тут не стала винятком: історія людства переповнена прикладами рабства, майнової та класової нерівності, експлуатації людської праці й ставлення до людей виключно як до трудового ресурсу, що часто супроводжувалось фізичним, економічним та сексуальним насильством.

Соціальна доктрина як окреме спрямування богословських рефлексій Католицької Церкви зародилась саме як відповідь на зловживання у трудовій сфері. Лев XIII у своїй енцикліці *Rerum novarum* однаково засуджує як надуживання капіталізму, так і соціалістичне спрямування робітничих рухів. Услід за ним майже кожен наступник Престолу апостола Петра видав одну або декілька енциклік, апостольських повчань, пастирських послань чи інших віровчительних документів соціального характеру. Серед них найбільш знаковими в розгляді трудового питання стали: *Quadragesimo anno* Пія XI, *Mater*

¹¹⁷ II Ватиканський собор. Пастирська конституція про Церкву в сучасному світі *Gaudium et spes* // *Документи Другого Ватиканського Собору: конституції, декрети, декларації*. Львів: Видавничий відділ «Свічадо» 1996, 257.

et Magistra Івана XXIII, *Populorum progressio* Павла VI, *Laborem Exercens*, *Sollicitudo rei socialis* та *Centesimus annus* Івана Павла II, *Deus Caritas est* Бенедикта XVI та *Laudato si* Франциска. Внаслідок розвитку окремої доктрини, що стосувалась соціальних питань, постали й нові громадські ініціативи, рухи, кооперативи та профспілки, засновниками яких ставали католицькі робітники та підприємці.

Розглядаючи теоретичні й богословські передумови визнання гідності людської праці, Іван Павло II виділяє в трудовій діяльності два виміри: об'єктний і суб'єктний, з чого розпочинає свою енцикліку *Laborem Exercens*¹¹⁸. Під об'єктністю він розуміє просто види діяльності, методики, технології, знаряддя тощо. Натомість суб'єктність – це «діяльність людини як динамічної істоти, здатної виконувати різні дії, які пов'язані з трудовим процесом і відповідають її покликанню»¹¹⁹. Вона має переважати над об'єктним виміром, оскільки, згідно з теорією Івана Павла II: «Остаточна мета праці – це завжди людина, навіть якщо за загальноприйнятою шкалою цінностей праця, яку вона виконує, вважається “обслуговуючою”, монотонною чи навіть принизливою»¹²⁰. Видобуток сировини, виготовлення товару, надання послуг чи заробіток капіталу є важливими складовими трудового процесу, проте головна мета – це виявлення потенціалу людини, реалізація її покликання до співпраці в справі творення й відкуплення світу.

З цієї причини праця стає не лише правом людини, а й також її обов'язком та моральним зобов'язанням перед іншими¹²¹. Хоч людині й дано владу над довколишнім світом, але вона не просто її володар, а повірений Творцем господар, котрий повинен дбати про творіння і так само про свою родину й про майбутні покоління.

¹¹⁸ Іван Павло II. Енцикліка *Laborem Exercens*. Ватикан 1981, 579-590.

¹¹⁹ II Ватиканський собор. Пастирська конституція про Церкву в сучасному світі *Gaudium et spes* // *Документи Другого Ватиканського Собору: конституції, декрети, декларації*. Львів: Видавничий відділ «Свічадо» 1996, 270.

¹²⁰ Іван Павло II. Енцикліка *Laborem Exercens*, 592.

¹²¹ Там само, 619.

Крім права на працю, людина має ще право на відпочинок. У Компендіумі соціальної доктрини Церкви пише, що «вершина біблійного вчення про працю — це заповідь про суботній відпочинок»¹²². Як сама праця, так і окремі вигоди, котрі вона приносить (капітал, самореалізація, соціалізація) можуть перетворитись на ідола й привести людину в свідоме чи несвідоме рабство. Тому це право на відпочинок оформлюється в Біблії також і як заповідь, стаючи свого роду зобов'язанням не лише для працедавців, але й для самих працівників, аби вони не ставали рабами своєї роботи, а мали час, який можна приділити своїй родині, близьким, відданню належної пошани Богові, ділам милосердя тощо. Життєві обставини (складна економічна ситуація, особливості професії тощо) часто змушують людей працювати в неділю, і це часто є дійсно легітимним виправданням для порушення заповіді. Але коли ця практика перетворюється на звичку й уже продовжується тоді, коли зникає така потреба, то вона може тоді завдавати шкоди релігійному та родинному життю і здоров'ю¹²³. Проте, для того, аби таких ситуацій ставало менше, у Катехизмі Католицької Церкви ставиться особливий акцент на харитативній стороні недільного відпочинку: ті, хто більш забезпечені, можуть присвятити цей день ділам милосердя, пам'ятаючи про «братів, які мають ті самі потреби і ті самі права, але не можуть відпочивати через бідність і злидні»¹²⁴.

Одним із найбільш проблемних та обговорюваних питань соціальної доктрини Церкви є відношення між працею та капіталом. Починаючи від науково-технічної революції в промисловості, що сталась у XVIII столітті, поміж працівниками та підприємцями почала загострюватись класова ворожнеча. Механізація виробництва й глобалізація ринку відкрила нові перспективи для збільшення продуктивності виробництва, проте часто це стало відбуватись за рахунок експлуатації робочої сили¹²⁵. Поширеними стали такі явища як масове

¹²² II Ватиканський собор. Пастирська конституція про Церкву в сучасному світі *Gaudium et spes* // *Документи Другого Ватиканського Собору: конституції, декрети, декларації*, с. 258.

¹²³ Папська рада «Справедливість і мир». *Компендіум соціальної доктрини Церкви*. Київ: Кайрос 2008, с. 284.

¹²⁴ Папська рада «Справедливість і мир». *Компендіум соціальної доктрини Церкви*, с. 286.

¹²⁵ Іван Павло II. *Промова до Папської Академії суспільних наук* // *L'Osservatore Romano*, 17 березня 1999 р., с. 3.

безробіття, дитяча праця, небезпечні умови праці на робочому місці, понаднормова робота, штучне заниження чи невиплата зарплатні тощо. У такому середовищі, де людина перестає бути суб'єктом праці, а зводиться до рівня суто «людського капіталу» (по аналогії з фінансовим капіталом), стається відчуження між працедавцем і працівником, тоді «збільшується її ізоляція у лабіринті взаємин, позначених руйнівним суперництвом і відчуженістю»¹²⁶.

Таке ставлення викликало відповідну логічну реакцію в робітників, котрі стали виходити на страйки з вимогами покращення умов праці, страхування від ризиків та забезпечення своїх прав. Проте інколи робітничі рухи заходили надто далеко в підтримці ідеологій, котрі теж поглиблювали відчуження між працею та капіталом, але з іншого боку: через заперечення важливості капіталу для виробництва. Тому в першій же соціальній енцикліці *Rerum novarum* Лев XIII підкреслює: «Капітал не може існувати без праці, а праця без капіталу»¹²⁷. Як уже зазначалось вище у співвідношенні між об'єктністю та суб'єктністю в праці, капітал, який належить до об'єктного виміру, важить у трудових відносинах нижче, ніж працівник, його реалізація та дотримання його прав, оскільки саме людина є основним ресурсом і вирішальним чинником у будь-якій праці¹²⁸. Проте, нехтування матеріальним середником не призводить до звільнення праці від відчуження, а лише до нищення економічної системи та промисловості та приносить нові форми об'єктивізації працівника, такі як кар'єризм та надмірна внутрішня конкуренція¹²⁹. Негативне ставлення до бізнесу, підприємництва, котре є спадкоємцем соціалістичних рухів, що передували написанню енцикліки *Rerum novarum*, є необґрунтованим, але так само й хижацька та непоміркована підприємливість, спрямована на отримання якнайвищої вигоди без огляду на права робітників та на дотримання законів чесного ринку, суперечить гідності людської природи та Господньому задуму щодо людини як образу Божого.

¹²⁶ Іван Павло II. Енцикліка *Centesimus annus*. Ватикан 1991, 844.

¹²⁷ Лев XIII. Енцикліка *Rerum Novarum*. Ватикан 1891, 109.

¹²⁸ Іван Павло II. Енцикліка *Centesimus annus*, 833.

¹²⁹ Папська рада «Справедливість і мир». *Компендіум соціальної доктрини Церкви*. Київ: Кайрос 2008, с. 280.

Тож у цьому розділі ми спершу простежили історію розвитку соціальної доктрини Католицької Церкви, детальніше зупинившись на третьому її етапі (згідно періодизації Патріка де Лоб'є) - синтетичному. У цьому підрозділі ми коротко висвітлили думки основних документів Католицької Церкви соціального спрямування, починаючи від *Rerum novarum* до *Laudato si*. У наступному підрозділі було проаналізовано католицьке вчення про гідність людини як особи Божої та вказано, що цей титул визначає не лише онтологічну сутність людської природи, а також її роль у світі як господаря та упорядника, співпрацівника Божого у справі творення та відкуплення світу. Це все було обґрунтуванням одного з основних принципів соціальної доктрини, з якого випливають інші: принцип солідарності, субсидіарності та спільного блага. Саме на основі цих принципів Церква базує свою оцінку економічних, культурних, соціальних та політичних явищ, зокрема — економічних теорій та позитивних і негативних практик, котрі простежуються в трудовій діяльності. Католицьке вчення про гідність праці, про права й обов'язки, робітників, підприємців, споживачів тощо — це питання комплексне й багатостороннє, тому тут було заторкнено лише основні та найбільш загальні проблеми.

РОЗДІЛ 3. ЛЮДИНА, ЯКА ПОКЛИКАНА ДО СЛУЖІННЯ, А НЕ ТІЛЬКИ КОНКУРЕНЦІЇ З СОБИ ПОДІБНИМИ¹³⁰

Після детального огляду та аналізу основних положень про людину та її працю через призму принципів Соціального вчення Церкви пропоную повернутися до першого розділу. Найперше ми побіжно проаналізуємо систему витворену Платоном, а згодом фундаментально поглянемо на ідеї пропоновані Арістотелем, які потім вилилися в соціально-економічну систему вільного ринку. Після цього ми поглянемо на становище загальної системи ринкової економіки, описане у першому розділі, у світлі другого розділу, де ми розглянули фундаментальні принципи, за якими має функціонувати суспільство та сприйматися людина.

3.1. Вільний ринок як система нівелювання цінностей та внутрішніх протилежностей

Пригадаймо скоріше згадану працю Кароля Войтили «Участь і відчуження». Ми детально розглянули питання участі в іншій особистості та як це впливає на формування спільноти, тобто стає її фундаментальним принципом з персоналістичних поглядів на людину. На противагу участі у творенні людськості іншої особи Кароль Войтила, а також пізніше Папа Іван Павло II, ставить відчуження. Він пояснює, що це є той людський стан, коли людина не здатна переживати іншу людину як «інше я». Ставлячи питання про загрозу відчуження цивілізації внаслідок науково-технічного прогресу, мислитель протиставляє засади персоналізму індивідуалізму та тоталітаризму, «тому що обидві ці концепції нищать в людській особі можливість і певною мірою саму здатність участі. Вони позбавляють людину права на участь»¹³¹. У даному випадку індивідуалізм, як фундамент вільного ринку, та тоталітаризм, як вияви капіталізму та соціалізму відповідно, являються знаряддями відчуження.

¹³⁰ II Ватиканський собор. Пастирська конституція про Церкву в сучасному світі *Gaudium et spes* // *Документи Другого Ватиканського Собору: конституції, декрети, декларації*. Львів: Видавничий відділ «Свічадо» 1996, 27.

¹³¹ Войтила К. *Участь чи відчуження? // Досвід людської особи: Нариси з філософської антропології*. Львів: «Свічадо» 2000, с. 257.

Хоч і система вільного ринку, в порівнянні з тоталітаризмом є значно кращою і такою, яку підтримує Соціальне вчення Церкви, проте у свій унікальний спосіб вона віддаляє людину від її природного стану – перебування у спільноті. Арістотель, натхненник бачення держави як спільноти окремих незалежних індивідів, які вільно розпоряджаються своїми діями і приймають участь у демократії – що є характерними рисами вільного ринку, не говорить про перебування в спільноті. Тобто, філософ розглядав людей як сукупність окремих індивідів, які переслідують кожен свої цілі, а об'єднуються лише для досягнення певних поставлених цілей. Тобто, кожен індивід, за Арістотелем, є своєрідним переслідувачем власних інтересів, який не зобов'язаний шукати цінності у іншій людині. Ця теза доволі співзвучна із Максом Штірнером, який вважав, що «егоїст – це той, хто шукає цінність речей в своєму “я”»¹³². Відповідно до даного визначення, егоїзм є більше інтуїтивним поштовхом, аніж спрямований на щось конкретне, бо він походить з бажання та природної свободи, які походять з невідомих джерел. А індивідуалізм є базовими поняттями для соціального устрою капіталізму. Отож, і система Арістотеля, капіталізму, а власне і самого вільного ринку у своїй суті веде людину до відчуження, а саме через неконечну потребу у перебуванні особи у вимірі «ми». Дане твердження висловив святий Кароль Войтила, у словах, що особистісне буття «визначається необхідністю існування та діяння кожної людини “спільно з іншими”»¹³³. Тож даний підхід до людини, як переслідувача лише власних інтересів, веде до відчуження.

Давайте більш детально заглибимося у структуру вільного ринку та життя людини в її умовах. Як ми попередньо згадували, весь соціум ділиться на три класи: нижчий, середній та вищий. У вільному ринку вся економіка базується на «попиті» та «пропозиції». Тобто складається враження, що не може формуватися монобільшість бенефіціарів капіталу, а у всіх мають бути рівні можливості для

¹³² Штірнер М. *Єдинственний и его собственность*. Харьков: Основа 1994, с. 41.

¹³³ Войтила К. *Участь чи відчуження? // Досвід людської особи: Нариси з філософської антропології*. Львів: «Свічадо» 2000, с. 257.

кожного індивіда у сфері фінансів та бізнесу адже вже згадана «невидима рука ринку» є саморегуляторним інструментом.

На даний момент можна знайти багато дискусій щодо тези, що вільний ринок насправді формує площину для розвитку та зростання монополій. Дана теорія суспільного устрою поділила людей на дві групи: капіталістичний клас, який володіє продуктом та продає його та на робочий клас, який продає власну працю задля забезпечення свого життя. В останні десятиліття було прийнято декілька десятків правок у законодавствах не однієї країни, щоб уникнути «феномену» формування монополій чи контролю виробництва певних благ невеликою групою виробників, проте вони не були настільки успішними, як очіувалося. Якщо пояснювати простіше, то в певний момент часу не всі учасники ринкової економіки мають однаковий капітал. Припустимо, що ми маємо суб'єкта торгівлі «А» і «Б». В першого є великі заощадження, проте він не достатньо хороший менеджер процесу. Інший ж учасник має великий потенціал як і в керуванні, так і в ідеях, проте його капітал недостатній для ширшого розповсюдження вироблених благ і зниження ціни для того, щоб приманити покупця. Таким чином суб'єкт «А» може найняти працівників, які виконуватимуть менеджерські функції, а за рахунок великого капіталу, він може опустити вартість продукту для заохочення більшої кількості покупців, що вилиється в прихильність споживачів до виробника. Суб'єкт «Б», хоч і вироблятиме якісний продукт і сам виконуватиме функції керівника, не зможе забезпечити нижчої ціни, адже в нього не буде капіталу, щоб покрити витрати поки він буде заохочувати покупця до прихильності до свого виробництва. Згаданий приклад, очевидно, є ілюстративним і показує ситуацію в згущених тонах, проте в довготривалій перспективі та збігу обставин він показує, що система вільного ринку якщо не сприяє утворенню монополій, то точно не перешкоджає їхньому виникненню. Церква заохочувала робітників до кооперативного руху, щоб таким чином протистояти монополіям – власникам великого капіталу.

Сама система вільного ринку, та, яка прописана в Адама Сміта, є утопією. Дуже яскраво її описала Аліса Розенбаум, більш відома як Айн Ренд, засновниця філософії об'єктивізму. Вона уявила і описала крах Сполучених Штатів Америки, за умови втрачання держави в сферу економіки, у романі «Атлант розправив плечі», який побачив світ вперше у 1957 році. Твір є цікавий тим, що він є чи не одою капіталізму і вільному ринку і написаний як протест до законів уряду США щодо контролю деяких галузей економіки¹³⁴. Також, на прикладі Великої Британії ми показали, що система сама себе вичерпала за доволі короткий час і потребувала інтервенції держави.

Ринкова економіка, як принцип попиту-пропозиції, має хороші основи, які високо оцінює Католицька Церква, про що може свідчити заувага Папи Івана Павла II у енцикліці «*Centesimus annus*»: «вільний ринок — це найдійовіше знаряддя для розміщення ресурсів і дійової відповіді на потреби, що виникають»¹³⁵. Гілберт Честертон одного разу написав:

Капіталізм суперечливий у собі: господар завжди намагається скоротити те, що вимагає його робітник, а значить скорочує те, що може собі дозволити цей ж робітник (теоретичний клієнт). Власник просить найманого діяти в суперечливий спосіб: отримувати мізерну заробітну плату, а працювати понаднормово – використовувати людину¹³⁶.

Моральність ринків втілена в понятті справедливості не як щось чуже для ринків, а як щось основне, очевидне. Без справедливості ринки просто не можуть досягти стабільного балансу між попитом та пропозицією. Несправедливий ринок – це хаотичні продажі, які завжди впадають у крайності, витрачаючи занадто багато сьогодні та замало завтра¹³⁷. Така нестабільність змушує державний орган втручатися у вільні ринки, щоб підвищити рівень оподаткування, витрат та регулювання виробників, щоб у всіх мали бути рівні шанси на зростання як і у самій державі, так і на рівні міжнародному:

У пошуках рішень для актуальної економічної кризи допомога задля розвитку бідних країн має трактуватися як справжній інструмент створення багатств для всіх. Чи зміг би якийсь інший проект допомоги передбачити таке суттєве зростання вартості, зокрема й для світової економіки, як підтримка народів, які ще перебувають у початковій або в не

¹³⁴ Синкотта Г. *Історія Сполучених Штатів*. Інформаційне агентство сполучених штатів 1993, с. 250.

¹³⁵ Іван Павло II. Енцикліка *Centesimus annus*. Ватикан 1991, 34.

¹³⁶ Chesterton G. C. *The Outline of Sanity*. New York: DODD, MEAD & COMPANY 1927, p. 36.

¹³⁷ Chesterton G. C. *The Outline of Sanity*, p. 147.

дуже прогресивній фазі свого економічного піднесення? З цієї точки зору, економічно більш розвинуті держави зроблять усе можливе, щоб виділити більші обсяги свого валового внутрішнього продукту на допомогу для розвитку, дотримуючись зобов'язань, наданих на рівні міжнародної співдружності¹³⁸.

У даній фразі Папа Бенедикт XVI апелює до валового внутрішнього продукту (далі ВВП), який є одним із показників успішності вільного ринку в капіталістичних державах. Валовий внутрішній продукт, тобто приплив товарів і послуг, вироблених і виставлених за рахунки-фактури в межах країни, насправді є найпопулярнішим і часто єдиним показником економічної діяльності нації. Довгий час економісти використовували ВВП як синонім добробуту та задоволеності людей, що концептуально неправильно. Адже розподіл благ у країні може бути нерівномірний і з благ може користати виключно невелика група індивідів. Успіх ВВП як індикатора добробуту сягає часів холодної війни, коли конфлікт між Сполученими Штатами та Радянським Союзом, крім військового фронту, був зіграний також на спроможності двох супротивників виробляти товари та послуги на їх території¹³⁹. За цим принципом можна побачити наслідковість: вище ВВП – заможніша країна на міжнародному рівні, щасливіші люди. Тому гонка між капіталізмом і комунізмом розігрувалась на звичайних цифрах, яка мала б вказувати не тільки на результат виробничої системи, але й на ефективність однієї моделі порівняно з іншою.

Амартія Кумар Сен, лауреат Нобелівської премії 1998 року, зробив значний внесок у дослідження теорій розвитку, вказавши, що «ВВП» і «ВВП на душу населення» недостатні для відображення реальних умов життя. Він ввів так званий «підхід можливостей», де він визначив основні елементи, які є основоположними для того, щоб бути людиною могла функціонувати у державі, що виходить за рамки економічних показників країни¹⁴⁰. Яскрава ілюстрація того, що зростання не означає підвищення рівня життя всього населення, - Південа Африка 1948-1991 років: з початку ХХ століття показник ВВП на душу населення в країні значно зріс, а реальна заробітна плата – не кажучи вже про

¹³⁸ Бенедикт XVI. Енцикліка *Caritas in Veritate*. Ватикан 2009, 60.

¹³⁹ Vecchetti L. Bruni L. Zamagni S. *Economia Civile e sviluppo sostenibile*. Roma: Ecra 2019, с. 15.

¹⁴⁰ Hick R. *Poverty as Capability Deprivation: Conceptualising and Measuring Poverty in Contemporary Europe* // *European Journal of Sociology*. Vol. 55, No.3, Critical Studies. Cambridge University Press 2014, с. 296.

освіту та здоров'я – населення в той період скоротилося¹⁴¹. Очевидно, не у всіх випадках мається на увазі, що економічне зростання не приносить користі країні – насправді фінансове благополуччя є основоположним елементом досягнення гідного рівня життя, - але проілюстрований приклад попереджає нас про потенційні протиріччя, які можуть міститися в чисто економічному показнику.

Ідею ВВП як показника щастя населення спростував американський економіст Річард Істерлін, який проаналізував співвідношення між показником щастям та економічним зростанням. Він довів, що, хоча початкове зростання ВВП робить все населення щасливішим, як тільки воно досягає певного рівня, середня задоволеність життям має тенденцію до зниження в міру продовження зростання показника ВВП. Відповідь на це полягає в тому, що зростання ВВП може бути пов'язане з факторами, які не обов'язково приносять користь людям, покращуючи їх добробут¹⁴².

Таким чином, ми можемо підсумувати, що сума всіх благ індивідів, тобто валовий внутрішній продукт не може бути критерієм для суджень про становище людини в суспільстві. Вільний ринок породив гонитву конкретної особистості за збагаченням, у якій фінанси чи блага стали самоціллю, елементом відчуження від спільноти. Власне це те, що не передбачає принципами Соціального вчення Церкви. Принцип загального блага має на меті досягнення процвітання спільноти через спільну працю, через що досягається добробут багатьох, а права особи на особисте майно та ресурси громади мають бути збалансовані з потребами знедолених і позбавлених ресурсів, а прибуток чи блага мають йти на збагачення конкретної спільноти індивідів.

Проте, окрім економічної свободи, котра здобуваються при вільній економіці, є і інші фактори, котрі впливають на оцінку діяльності людини та її сприйняття. Зокрема, Карл Маркс (1818-1883)¹⁴³ у своїй праці «Економіко-

¹⁴¹ Acemoglu D. *Introduction to Modern Economic Growth*. Princeton University Press 2009, с. 10.

¹⁴² Easterlin R. A. *Does Economic Growth Improve the Human Lot? // Nations and Households in Economic Growth*. University of Pennsylvania 1974, p. 112.

¹⁴³ *Карл Маркс // Шинкарук В. (ред.) Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис 2002, с. 361.

філософські рукописи» говорить наступне про людину як одиницю в економічному колесі:

Робітник стає тим бідніший, чим більше багатства він виробляє, чим більше зростають потужність і розміри його продукції. Робітник стає тим дешевшим товаром, чим більше товарів він створює. У прямій відповідності з зростанням вартості світу речей зростає знецінення людського світу. Праця виробляє не тільки товари: вона виробляє саму себе і робітника як товар, до того ж у тій самій пропорції, в якій вона виробляє взагалі товари¹⁴⁴.

Отже, одних економічних концептів та теорій функціонування недостатньо, щоб забезпечити гідну роль людини у суспільстві, і саме тут ми можемо говорити про аспект, котрий не беруть до уваги більшість економічних теорій – моральний аспект. Один із прихильників систем вільного ринку писав: «фінансові ринки не є аморальними: просто вони позбавлені моралі»¹⁴⁵. Сепарація економіки, держави (політики) і етики – одна із фундаментальних помилок. У випадку міждержавних чи соціальних конфліктів, всі сфери держави мають функціонувати злагоджено, а не приймати позицію дистанціювання. Так от, наприклад, вільний ринок може спокусити конкурентів до змови, що в свою чергу підносить питання необхідності антимонопольного законодавства. Антимонопольне та подібне регулювання особливо необхідні у випадках, коли певні суб'єкти ринку, наприклад компанії, набули величезної ринкової влади. Тобто тут має вступити в дію механізми контролю і регулювання відмінні від «невидимої руки ринку», щоб забезпечити рівні умови для кожного учасника ринкових відносин, чого економіка сама по собі не зможе зробити.

Етика ж потрібна для підтримки потребуючих верств населення. У різному часі виробник и його найманий працівник можуть втратити роботу, що автоматично значить, що їхній соціальний рівень знизиться. Таким чином вони будуть позбавлені засобів для обміну благами, а отже не зможуть повноцінно функціонувати за правилами вільного ринку. Чи от, наприклад, люди з інвалідністю від народження можуть бути позбавленими засобів для існування, адже брати участі в обміні благами не можуть. Дана теза наведена як аргумент

¹⁴⁴ Маркс К. Енгельс Ф. *З ранніх творів*. Київ: Видавництво політичної літератури України 1973, с. 521.

¹⁴⁵ Сорос Дж. *Криза глобального капіталізму: відкрите суспільство під загрозою*. Київ: Основи 1999, с. 214

проти системи вільного ринку, «яка дає змогу виживати лише найсильнішим, тобто, часто-густо, тим, хто найбільш непримиренний в боротьбі і найменш схильний слухати голос сумління»¹⁴⁶.

З іншої сторони, сьогодні ми маємо сумну картину екологічної ситуації в світі. Людина, яка вважає себе господарем всього, привласнила всі спільні блага та надбання (правдиве поняття *common goods*): ліси, гори, озера, моря і океани – бездумно використовує їх. Таке споживацьке ставлення привело до глобальної екологічної кризи, про яку говорять останнє десятиліття. Хоч тут нема прямого зв'язку з вільним ринком, проте є опосередкований: вільний ринок сформував ментальність «власника» всього, що дозволило людству не задумуватися про майбутнє планети і її населення.

Підсумовуючи все вище описане, ми дійшли висновку, що система ринкових відносин хоч і є найкращим втіленням практично в реальність варіантом устрою в суспільстві, проте в своїй основі має помилки. Очевидно, багато з них зараз направлені і в сучасному світі переосмислені, як от податки (як інструмент державного контролю) чи соціальні служби (як практичне втілення етичних міркувань про малозабезпечених).

3.2. Перелік вимог до соціально-економічної системи для забезпечення гідного життя людини

Таким чином, ми проаналізували недоліки вільного ринку. Цей підрозділ стане синтезом попередньо описаної критики капіталізму, як системи, де найширше розвинувся вільний ринок, та другого розділу, де ми описали фундаментальні цінності Католицької Церкви в підході до людини та сфер її зайнятості. Ми вважаємо, що доцільно сформувані перелік критеріїв, де чітко міститимуться вимоги до соціо-політичних систем, щоб вони своїми положеннями забезпечували пошанування гідності людини, забезпечували достойну винагороду за працю робітників та гарантували рівний доступ населення до благ сучасності.

¹⁴⁶ Пій XI. Енцикліка *Quadragesimo anno*. Ватикан 1931, 107.

Отож, потенційна альтернативна політично-економічна система могла б:

- запропонувати дієві інструменти для поступового сповільнення зростання капіталу в межах однієї держави і розподілення благ в потребууючі країни задля досягнення рівноваги у світі;
- забезпечити створення систем управління спільними благами, природними ресурсами для недопущення руйнування екології в межах країни чи планети;
- підтримувати «виправдані форми боротьби робітників і нагадувала про існування “колективних та якісних потреб, які неможливо задовольнити через механізм ринку”»¹⁴⁷;
- змінити підхід до показника успішності соціально-економічної системи з кількісного на якісний;
- забезпечити право на гідну працю для всіх, а права сім'ї та всі права людини поважатимуться в кожній компанії, гарантуватимуться соціальною політикою кожної країни;
- сприяти утворенню нових бізнесів чи виробництв, підтримуючи у конкуренції з великим бізнесом;
- забезпечити рівні можливості для життя і розвитку для маргіналізованих груп населення, таких як люди з інвалідністю, знедолені;
- змінити підхід до процесів управління і контролю ринку чи життя людини від *top-down* (з англ. зверху до низу) до *bottom-up* (з англ. з низу догори).

Сьогодні, як ніколи, ми повинні почати переосмислювати економічну ринкову систему, яку ми створили за останні десятиліття. Багато науковців розпочали пошук нових підходів до функціонування соціуму у III тисячолітті. Хоч і багато було досліджень, які точно зробили істотний позитивний внесок в саму систему вільного ринку, проте жоден з них не зміг розробити надійну

¹⁴⁷ Іван Павло II. Енцикліка *Centesimus annus*. Ватикан 1991, 40.

некапіталістичну ринкову економіку. Нам і справді важко повірити чи уявити світ, який не керується ринковими інтересами. Цікавою відправною точкою може стати модель цивільної економіки, яку почав розробляти італієць Антоніо Дженовезі, філософ і економіст XVIII століття.

3.3. Цивільна економіка як альтернатива вільного ринку: вихід з кризи XXI століття?

Незадовго до виходу праці «Добробуту націй» Адама Сміта, яка запропонувала і розвинула систему вільного ринку, була опублікована робота Антоніо Дженовезі - «Уроки про комерцію, або Громадянська економіка» (1765р.). Власне автор запропонував і почав розвивати ідею цивільної економіки. На думку Дженовезі, баланс економіки полягає у взаємовигоді на задоволення потреб обох сторін – того, хто пропонує (сторона пропозиції), і того, хто купляє (сторона попиту). Без громадської довіри не буде суспільства, яке веде до «схильності до спільного життя, а отже, до духу промисловості, які приносять багатство держави»¹⁴⁸.

Варто зауважити, що економіка тісно пов'язана з політикою та етикою, тому легко прослідковується багатовікова традиція правдивого філософського мислення від Платона та Аристотеля. Дженовезі вважає, що зв'язок цих дисциплін формує складні зв'язки між антропологічними та економічними поняттями, які можна знайти у неаполітанському інтелектуальному середовищі початку XVIII століття¹⁴⁹. Саме тому, цивільна економіка – це система ринкових відносин, яка залучає до виміру економіки і політики, сферу етики, щоб забезпечити спільне благо, надаючи можливість свободи, проявлення наших можливостей і реалізації наших покликань. Вона, беручи за основу класичну традицію та християнське середньовіччя, намагалася повернути лінію громадянського гуманізму, щоб боротися з агресивним індивідуалізмом, який поширився не тільки на економіку, а й на інші сфери суспільства¹⁵⁰. Цивільна

¹⁴⁸ Genovesi A. *Lezioni di commercio o sia di economia civile*. Milan: Vita e Pensiero 2013, c. 22.

¹⁴⁹ Pabst A. *Political Economy of Virtue: Antonio Genovesi's «civil economy» alternative to modern economic thought // European Journal of the History of Economic Thought* (2018), p. 4.

¹⁵⁰ Bruni L. Zamagni S. *Economía civil. Eficiencia, equidad, felicidad pública*. Buenos Aires: Prometeo 2009, p. 67-79.

економіка, по суті, представляє іншу історію ринку: вона не обов'язково порушує всі переконання та поняття, які були сформовані у ринкових відносинах, але вона намагається висвітлити інший погляд на той самий механізм.

Антоніо Дженовезі у книзі «Уроки про комерцію, або Громадянська економіка» показує, що ринок є сферою *philia*, тобто братської любові, який має базуватися на засадах любові і підтримки, а не конкуренції¹⁵¹. Це є свідченням, що на противагу теорії Гобса про *homo homini lupus est* (з лат. людина людині вовком є), Антоніо Дженовезі висловив тезу *homo homini natura amicus* (з лат. людина людині є другом за природою)¹⁵². Цивільна економіка спирається на основні концепції етики чесноти традицій Арістотеля і Томи Аквінського. Відповідно, соціальність є людською природною характеристикою, а не штучною характеристикою людини, і якщо вона нав'язана ззовні, то суперечить природі людини. Дженовезі робить крок вперед: люди не просто соціальні, вони характеризуються «взаємним правом на допомогу, а отже, і взаємним зобов'язанням допомагати один одному у потребах»¹⁵³. З цього випливає, що економіка, на його думку, не є інструментом отримання індивідуального інтересу, а навпаки – спільних (кооперативних) потреб, які спрямовані на досягнення взаємного інтересу, який приносить користь усім залученим суб'єктам.

Наші сучасники, Стефано Замані та Люіджіно Бруні переосмислюють напрацювання Антоніо Дженовезі та на сучасному прикладі показують можливі сфери функціонування цивільної економіки. Через призму досвіду та історії, вони ідентифікували слабкі сторони вільного ринку та доповнили їх напрацюваннями дослідників, які розвивають систему цивільної економіки. Так, автори вказують на важливість орієнтації на чесноти. Колективні та

¹⁵¹ Bruni L. Zamagni S. *Civil economy: another idea of the market*. Newcastle upon Tyne: Agenda Publishing 2016, p. 21.

¹⁵² Bruni L. Zamagni S. *Civil economy: another idea of the market*, p. 46.

¹⁵³ Genovesi A. *Lezioni di commercio o sia di economia civile*, ch.1. Naples: Istituto Italiano per gli Studi Filosofici 2005, p. 16-17.

індивідуальні чесноти, якими нехтували в ринковій економіці, вважаються чи не найбільш фундаментальними у цивільній економіці. Побутує думка серед прихильників чистого капіталізму, що в добре відрегульованому ринку немає місця доброчесності чи індивідуальній моралі. Концепція цивільної економіки змінює підхід до економіки Сміта та гуманізує його¹⁵⁴.

Бруні та Замані зосереджують свою увагу на щасті, як ідентифікаторі успішності економіки. Запропонована теза, є протиставленням показнику ВВП як оціночному критерію економічної системи, як це є у системі вільної економіки. Щастя не підпадає під економічні показники чи критерії успішності, тому економісти не можуть стверджувати про його корисність чи розглядати його як показник приросту¹⁵⁵. Основний контраст між цими двома впливає з різних цілей, які вони приписують функціям економіки. Для перших капіталістів, прихильників вільного ринку, мета розуміється як нескінченне і процвітаюче накопичення грошей і матеріальних ресурсів, які, як наслідок, принесуть користь суспільству в цілому. В останньому пріоритетом є *felicitas publica*, тобто суспільне щастя і добробут, і тому ринок вважається лише інструментом, що гарантує це. Сама етична ідея щастя, яка ставиться за мету економіки, дозволяє створити концепт, де людина і її благо є основною метою. Автори кажуть, що по-справжньому людина стає щасливою лише роблячи щасливими інших¹⁵⁶. «Добро, яким я не поділився з ближнім, або добро, яке я придбав без необхідності, перестає бути добром»¹⁵⁷. Таким чином вони формують наступний орієнтир для формування якісної соціально-економічної системи.

Наслідники Антоніо Дженовезі – Стефано Замані та Люїджіно Бруні – вказують на важливості кооперативів (в оригіналі «взаємності» - групи людей). Тобто, вони мають на увазі спільне господарювання, волевиявлення, яке переплітається із взаємністю як з вагомою частиною щасливого життя. Загалом

¹⁵⁴ Bruni L. Zamagni S. *Civil economy: another idea of the market*. Newcastle upon Tyne: Agenda Publishing 2016, p. 79-80.

¹⁵⁵ Bruni L. Zamagni S. *Civil economy: another idea of the market*, p. 85-86.

¹⁵⁶ Там само, p. 88.

¹⁵⁷ Bruni L. *Buone Pratiche: L'economia di comunione*. Università Milano-Bicocca e Sophia 2010, p. 4.

тут лежить принцип солідарності, який розуміється як готовність добиватися загального благополуччя в групі окремих людей, які співпрацюють один з одним, і різка відмова толерувати індивідуальні бажання перед комунальними спілками. Тобто цивільна економіка тяжіє до інтенції «сприйняття проблем через призму спільного, що зосереджується на ми»¹⁵⁸. Для цивільної економіки притаманний кооперативний дух. Тим не менш, це не означає, що люди повинні віддавати перевагу суспільству над своїм власним благополуччям – що суперечило б людській природі – а скоріше, що хтось не може стверджувати, що він щасливий і задоволений власним життям, якщо люди навколо них не щасливі та задоволені. так само.

За звичної системи кооперативів, між індивідами існує кругова порука – група створює організацію, яка має на меті повернути вигоди тим, хто її створив. Це щось подібне до сучасних профспілок, які мають на меті захист працівників, які регулярно здійснюють внесок на функціонування органу. Ті кооперативи, які пропонуються цивільною економікою, поширюють принцип солідарності за межі своїх учасників – група громадян створити організацію з метою отримання вигоди третім сторонам¹⁵⁹. Тобто, завданням цих спільнот може бути: інтеграція знедолених категорій у трудову діяльність та благополуччя громади загалом. Соціальні кооперативи бувають двох типів. За італійським зразком (більшість авторів цивільної економіки є саме італійцями) існує два типи кооперативів: перші працюють у сфері охорони здоров'я та освіти, а другі намагаються інтегрувати на місцях праці робітників, які належать до неблагополучних категорій (інвалідів, колишніх ув'язнених, колишніх наркозалежних), які мають становити не менше 30% населення. Дана система була апробована та довела свою ефективність на світовому рівні, а Європейський Союз відзначив потенціал даної системи¹⁶⁰. Тож бачимо, що через принцип солідарності, держава

¹⁵⁸ Bruni L. Zamagni S. *Civil economy: another idea of the market*. Newcastle upon Tyne: Agenda Publishing 2016, p. 106.

¹⁵⁹ Acemoglu D. *Introduction to Modern Economic Growth*. Princeton University Press 2009, p. 10.

¹⁶⁰ Becchetti L. *Social/civil economy — and how it is gradually transforming the economic environment* // *Rivista Internazionale di Scienze Sociali* 123 (2015), p. 29.

може і втілювати принцип субсидіарності: від рівня країни потрібно передавати на низи те, що кооперативи можуть здійснювати самі. Цікаво, що автори цивільної економіки продовжили даний ланцюжок і ствердили: кооперативам чи спільнотам потрібно передавати на низи те, що самі люди (індивіди) можуть зробити самі.

Також, розробники цивільної економіки, звертають увагу на навколишнє середовище, дбаючи за його збереження для наступних поколінь. Тут Стефано Замані та Люїджіно Бруні звертаються до чеснот, не які «насаджені зверху», а до внутрішньо людських, на яких по суті базується цивільна економіка. Людина, як окремий індивід, дбаючи за спільноту, кооператив, країну має розуміти, що спільні блага належать всій людській спільноті та розпорядження ними може здійснюватися лише на тому рівні. Оскільки, людина характеризується чеснотливістю, то вона має бути відповідальною за наступні покоління, а від так дбати за збереження спільних благ, що в свою чергу не дозволить спільноті занедбати їх. Також, автори показують витворення системи спільних цінностей, які утворюються в наслідок соціальної корпоративної культури в бізнесі. Бруні та Замані апелюють, що останнім часом люди та представники виробництва усвідомили глобальну кризу соціальної сфери і деякі компанії почали впроваджувати корпоративну соціальну. Бруні та Замані відкидають репутацію компанії серед покупців як двигун цих соціальних проектів, адже за таких умов дані проекти неодмінно приведуть до колапсу і зупинки діяльності¹⁶¹. Інший підхід: як маркетинговий та комунікаційний інструмент. Компанії з цим типом підходу хочуть здаватися своїм клієнтам гідними, тому вони вільно вирішують пов'язувати соціальні та етичні повідомлення зі своїми продуктами. Нарешті, компанії, якими керують бізнесмени, які усвідомили моральні цінності та важливість загального блага, розглядають соціальну відповідальність своєї компанії як внутрішню мотивацію для ведення бізнесу. Тобто, вони ідентифікують свою місію як служіння населенню, а їхній бізнес служить

¹⁶¹ Bruni L. Zamagni S. *Civil economy: another idea of the market*. Newcastle upon Tyne: Agenda Publishing 2016, p. 130.

інструментом для втілення цих змін. Таким чином компанія-бізнес утворює комунікаційну модель із своєю аудиторією покупців та засвідчує, що дивиться з ними в одному напрямку¹⁶².

Таким чином, автори пропонують свій двигун цих соціальних проектів, для якіснішої підтримки цих кооперацій чи організацій соціального спрямування. Вони стверджують, що ми маємо активізувати новий ринок, який вони називають «соціальноякісним». Цей ринок є дещо іншим від попередніх і поширюється на сферу соціальних послуг (громадські організації, кооперативи, соціальний бізнес, благодійна корпорація, компанія з інтересами громади або благодійна організація). Тут важливо розуміти суб'єктів взаємодії: є три сторони у відносинах на даному ринку, а саме: компанія (та, яка надає соціальні послуги чи втілює проекти; представник «пропозиції»), споживач (який фінансово підтримує компанію; представник «пропозиції») та держава (як регуляторний орган).

Як звично, уряд чи держава отримує фінанси з оподаткування задля забезпечення добробуту (можна вважати як спільного блага). За класичною системою держава і виступає тим органом, який просуває і підтримує соціальні проекти чи ініціатив: підтримка знедолених, передача отриманих фінансів компаніям чи організаціям, які втілюють соціальні проекти. Проте у цивільній економіці Стефано Замані та Люїджіно Бруні пропонують передати цей процес на низовий рівень – передати право голосу людям. Тобто кошти використовуватимуться для фінансування попиту (звичайних людей, які мають потребу у підтримці), тобто суб'єкта потреб, замість представників «пропозиції» як у вільному ринку. З іншої сторони, держава забезпечує законодавчо і адміністративно множинність постачальників «пропозиції» задля уникнення монополізації чи утворення власників великих капіталів.

Дана система соціальноякісних ринків базується на трьох принципах. За першим, органи місцевого самоврядування фінансує потребуючого, щоб

¹⁶² Porter M. Kramer M. *Strategy & Society. The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility*. Harvard Business School Publishing 2007, p. 4.

представник «попиту» був платоспроможним. Другий принцип гарантує забезпечення ринку якісною «пропозицією» сфери соціальних послуг, яка має відповідати певним мінімальним стандартам. Тобто організація чи компанія має запропонувати перелік соціальних ініціатив, які вона має на меті реалізовувати. Це правило здійснюється в тісній комунікації із представниками «пропозиції», адже соціальні зміни власне виходять від населення і кожна компанія буде бажати знайти свого покупця та спонукати його передати кошти чи ваучери саме цій компанії, а не іншій. Третя складова системи – здорова конкуренція: коли «пропозиція» відповідає мінімальній якісній сертифікації, а «попит» забезпечений, то в результаті утворюється змагання за покупця, який обиратиме найкращий кооператив чи організацію з соціальними послугами. Таким чином, отримувачі дотацій, матимуть вибір куди спрямувати свої ваучери чи фінанси і це забезпечить здорову конкуренцію.

Дана система тотально відрізняється від існуючої у ринкових відносинах, де соціальні служби чи страхові отримують дотації від держави і спрямовують їх на потребуючих. В останній при прямому фінансуванні є загроза монополізації, адже ціни на соціальні послуги контролюються по суті бенефіціаром дотацій. Крім того, пряме фінансування постачальників послуг вбиває підприємницький дух, тобто конкуренцію, адже «виробники» мають приділяти увагу бюрократично-адміністративним питанням. Бруні та Замані знову ж таки приводять в приклад Італію, де промислові товари на базі конкуренції стали відомими на весь світ, а соціальні структури, які дбають за сфери послуг (соціальних, рекреаційних, екологічних чи інших) все ж не настільки широко відомі у світі¹⁶³.

Таким чином, держава не є надавачем соціальних послуг, а формує новий ринок, за яким громадяни отримують пряму підтримку від держави і формують запит на новий ринок соціальних послуг. Структури ж, які готові надавати соціальні послуги (тут мається на увазі: різні типи соціальних проектів чи

¹⁶³ Bruni L. Zamagni S. *Civil economy: another idea of the market*. Newcastle upon Tyne: Agenda Publishing 2016, p. 119.

екологічних, з якими працює компанія), виконують свою роботу і конкурують між собою, надаючи товари за нижчі ціни і підтримуючи ініціативи, за які представники «попиту» вболівають більше. Також, що цікаво, зміна даного підходу означатиме зміну взаємодії держави з населенням: від *top-down* (з англ. зверху до низу), де держава призначала через соціальні структури, що потрібно людині, до *bottom-up* (з англ. з низу догори), де держава забезпечуватиме потребуючого громадянина засобами (грошима чи ваучерами) для існування, але сам бенефіціар буде визначати що саме йому потрібно в конкретний момент часу¹⁶⁴. Дана парадигма змін знову ж таки засвідчує втілення принципу субсидіарності, який був декларований Соціальною доктриною Церкви.

Такий тип дотацій і підтримки державою принципів сталого розвитку чи соціальних, екологічних проектів можна назвати «голосування за допомогою гаманця» або «кишенькової книжки», що гарантує покупцеві платоспроможність, про яку писав Амартія Кумар Сен і ми згадували його раніше, а реалізаторам змін, компаніям, фінансове забезпечення для реалізації проектів соціального спрямування. Стефано Замані та Люїджіно Бруні підсумовують:

Споживачі потенційно мають можливість надсилати повідомлення виробникам, щоб переконати їх взяти до уваги цінності, в які вони, як споживачі, вірять. [...] Якщо споживач дізнається, що кросівки (посилаючись на відому справу Nike) чи інший продукт зроблений у неприйнятний етичний спосіб, вони можуть санкціонувати виробника фінансово, бойкотуючи або публічно протестуючи¹⁶⁵.

Метою сучасних багатьох економістів є власне гуманізація чи цивілізація ринкової економіки, яка на сьогодні може характеризуватися виключно індивідуалістичними чи фінансовими інтересами, яка втратила будь-яку прив'язаність до етичного елементу, що лежить в основі міжособистісних відносин людей. На нашу думку, цивільна економіка є хорошою альтернативою вільній економіці, адже в центрі неї стоїть людина з її потребами та запитамі. Представлена система відповідає більшості поставлених вимог у підрозділі 3.2.

¹⁶⁴ Bruni L. Zamagni S. *Civil economy: another idea of the market*. Newcastle upon Tyne: Agenda Publishing 2016, p. 137.

¹⁶⁵ Bruni L. Zamagni S. *Civil economy: another idea of the market*, p. 137.

Перелік вимог до соціально-економічної системи для забезпечення гідного життя людини, що тільки підтверджує переосмислення ринкових відносин.

ВИСНОВОК

У різні часи людина то була беззахисною перед світом, то позиціонувалася як її володар. Власне, остання теза є характеристикою нашого з вами часу. Населення планети звикло вважати, що все підпорядковане нам і для нас немає нічого неможливого. Очевидно, різні соціальні групи мають різні можливості для задоволення власних потреб. Сьогоднішня ситуація в суспільстві показує, що багаті правлять світом, у той час як бідніші верстви населення щораз більше потребують підтримки і посилення власних позицій у світі. На сьогоднішній день не обов'язково людина має працювати, щоб досягнути успіху чи збагатитися, а таланти не завжди можуть звести кінці з кінцями у спробах проявити свій потенціал. Саме поцінування людської праці та людини як такої спонукала нас глибше дослідити корінь проблеми, який міг критися у системі вільної економіки.

У даній магістерській роботі ми проаналізували становище людини, пошанування праці особи в умовах вільного ринку. Як джерело правдивого бачення людини ми взяли цінності, запропоновані Соціальним вченням Католицької Церкви. Для представлення системи вільної економіки ми взяли першоджерела, творців та ідейних натхненників приватної власності, індивідуалізму чи сепарації ринку від управління (держави), що є характерними рисами системи вільного ринку. Ми відшукали першого автора, який ще до розвитку економіки як такої описував прототип цивільної економіки, проте і не забули про сучасних авторів, які, власне, розвинули теорію та надали характерних рис.

Таким чином, у першому розділі ми ідентифікували, що людина є соціальним творінням та завжди тягнеться до спільного буття та пізнання світу навколо через поняття макро- та мікрокосмосів. Як теорії формування спільнот ми використали аргументи за суспільний договір Томаса Гоббса та Джона Локка. Вони висвітлювали спільноту як об'єднання вільних людей, які укладають договір задля миру. Базуючись на «Політиці» Арістотеля і «Державі» Платона,

ми продемонстрували витворення владних органів всередині спільноті, що можна розцінювати як прототип держав. У такий спосіб ми ідентифікували, що вільний ринок, описаний Адамом Смітом, має в своїй основі ідеї суспільного договору. Також в основу покладена теорія держави за Арістотелем, де люди об'єднуються в спільноті із вкрай індивідуалістичними мотивами. «Мета добровільних дій кожної людини – отримання для себе певного блага»¹⁶⁶. Вільна економіка – це взаємовигідний і добровільний обмін благами між окремими людьми. Таким чином ми повноцінно розкрили поняття вільного ринку та описали витоки цілої теорії.

Для критично аналізу отриманих знань з першого розділу, ми присвятили другий розділ опису історії формування Соціального вчення Католицької церкви. Так ми розглянули всі соціальні енцикліки від *Rerum Novarum* до *Fratelli Tutti*, у яких підносилося питання суспільства, економіки, держави. Цікавим є факт, що вихід першої соціальної енцикліки *Rerum Novarum* відбувся майже 100 років після першої публікації книги Адама Сміта «Добробут націй» у 1776 році та припадає на десятиліття після впровадження вільної економіки в світі. У даній енцикліці Папа Лев XIII вже тоді застерігав роботодавців від використання людей як робочої сили і закликав до пошанування людської гідності. Також ми висвітлили погляд Соціальної доктрини Церкви на людину, спільноту та описали основні принципи документу.

Третій розділ магістерської роботи став синтезом попередніх двох, адже у ньому ми критично переосмислили сприйняття людини у капіталістичній системі на основі цінностей, запропонованих Соціальним вченням Католицької Церкви. Ми виявили фундаментальну помилку вільного ринку: відкинення морального елемента з цілої системи. Тобто за цією парадигмою мислення в світі існує дві сили: економіка і держава (політика), що не є дійсністю. Людина як така неправильно сприймається в найпоширенішій соціо-економічній системі сьогодення і тільки приводить до руйнування міжособистісних відносин. Також

¹⁶⁶ Гоббс Т. *Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної*. Київ: Дух і Літера 2000, с. 158.

праця людини перетворюється на використання особи як робочої сили, а гонитва за грошима не є основним нашим завданням на землі. Крім того, ми виокремили недоліки системи вільного ринку та описали їх, щоб сформувати перелік основних вимог до її альтернатив. Це сформувало якісний фундамент для розгляду цивільної економіки як можливого варіанту майбутнього розвитку суспільства, де людина була б гідно пошанована та її праця слугувала б служінням іншому, а не способом для отримання засобів для життя. Зрівнявши вимоги та основні підходи останньої згаданої політ-економічної системи (*civil economy*), ми зрозуміли, що вона відповідає нашим очікуванням та може розглядатися як позитивна альтернатива вільному ринку. Очевидно, для впровадження цивільної економіки як пілотного проекту в спільнотах потрібно провести економічну апробацію та з'ясувати, чи вона є реальною для втілення. Також як рекомендацію ми вирішили зазначити розроблення детальніших путівників щодо регулювання взаємин індивідів та поетапного переходу від вільної економіки до її альтернативи. Крім того слід зазначити, що цивільна економіка – це не цілковито інша система функціонування економіки, а радше інший підхід до вільного ринку, у якому компенсована етична складова ринку і забезпечено взаємозв'язок між державою, економікою та етикою.

Підсумовуючи все вищеописане, можна зробити висновок, що всі поставлені завдання були виконані, а аналіз проведений з різних перспектив і не базується на одній думці певного автора. Ми ідентифікували, що соціо-економічна система вільного ринку знецінює працю людини, а цивільна економіка є хорошою альтернативою для позитивного розвитку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Acemoglu D. *Introduction to Modern Economic Growth*. Princeton University Press 2009.
2. Amartya S. *Development as Freedom*. New York: Knopf, 1999.
3. Becchetti L. *Social/civil economy — and how it is gradually transforming the economic environment* // *Rivista Internazionale di Scienze Sociali* 123 (2015), p. 17-39.
4. Becchetti L. Bruni L. Zamagni S. *Economia Civile e sviluppo sostenibile*. Roma: Eura 2019.
5. Benestad J. B., *Church, State, and Society*, Washington, D.C.: The Catholic University of America Press 2010. Bruni L. *Buone Pratiche: L'economia di comunione*. Università Milano-Bicocca e Sophia 2010.
6. Bruni L. Zamagni S. *Civil economy: another idea of the market*. Newcastle upon Tyne: Agenda Publishing 2016.
7. Bruni L. Zamagni S. *Economía civil. Eficiencia, equidad, felicidad pública*. Buenos Aires: Prometeo 2009.
8. Carter D. Mears R. *A History of Britain: Liberal England World War and Slump 1901-1939*. London: Stacey Publishing Limited 2009.
9. Easterlin R. A. *Does Economic Growth Improve the Human Lot? // Nations and Households in Economic Growth*. University of Pennsylvania 1974, 89-125.
10. Genovesi A. *Lezioni di commercio o sia di economia civile*, ch.1. Naples: Istituto Italiano per gli Studi Filosofici 2005.
11. Genovesi A. *Lezioni di commercio o sia di economia civile*. Milan: Vita e Pensiero 2013.
12. Hick R. *Poverty as Capability Deprivation: Conceptualising and Measuring Poverty in Contemporary Europe* // *European Journal of Sociology*. Vol. 55, No.3, Critical Studies. Cambridge University Press 2014, c. 295-323.

13. Himes K. *Modern Catholic Social Teaching: Commentaries and Interpretations*. Washington, D.C.: Georgetown University Press 2005.
14. Hobbes T. *De cive*. London 1651.
15. Keating K. T. *Papal Teaching in the Age of Infallibility, 1870 to the Present: A Critical Evaluation with Historical Illustrations*. Wipf and Stock Publishers 2018.
16. Morgan K. O. *The Oxford Illustrated History of Britain*. Oxford: Oxford University Press 2009.
17. Pabst A. *Political Economy of Virtue: Antonio Genovesi's «civil economy» alternative to modern economic thought // European Journal of the History of Economic Thought* (2018), p. 1-23.
18. Porter M. Kramer M. *Strategy & Society. The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility*. Harvard Business School Publishing 2007, p. 1-25.
19. Schuck M. J. *That they be one: the social teaching of the papal encyclicals*. Washington, D.C.: Georgetown University Press 1991.
20. Аврелій А. *Confessionum libri XIII, I, 1 // Patrologia Latina* 32.
21. Арістотель. *Політика*. Київ: Основи 2000.
22. Бубер М. *Я і Ти : шлях людини за хасидським вченням*. Київ : Дух і Літера 2012.
23. Войтила К. *Участь чи відчуження? // Досвід людської особи: Нариси з філософської антропології*. Львів: «Свічадо» 2000.
24. Гегель Г. В. Ф. *Феноменологія духа*. Москва: «Наука» 2000.
25. Гоббс Т. *Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної*. Київ: Дух і Літера 2000.
26. Лобье П. *Три Града (Социальное учение христианства)*. Санкт-Петербург: Алтея 2001.
27. Лок Дж. *Два трактати про правління*. Київ: Наш формат 2020.
28. Маркс К. Енгельс Ф. *З ранніх творів*. Київ: Видавництво політичної літератури України 1973.

29. Орленко В.В. *Історія вчень про державу та право*. Київ: видавець Паливода А.В. 2011.
30. Осадчий В. Савчук О. *Вплив соціальної доктрини церкви на формування державної економічної політики // Економічні науки*, вип. 11(44), серія «Економічна теорія та економічна історія», Луцьк: Луцький НТУ 2014.
31. Руссо Ж.-Ж. *Про суспільну угоду, або принципи політичного права*. Київ 2001.
32. Седлачек Т. *Економіка добра і зла*. Львів: Видавництво Старого Лева 2017, с. 182.
33. Синкотта Г. *Історія Сполучених Штатів*. Інформаційне агентство сполучених штатів 1993.
34. Сміт А. *Добробут націй: дослідження про причини та природу добробуту націй*. Київ: Port-Royal 2001.
35. Сорос Дж. *Криза глобального капіталізму: відкрите суспільство під загрозою*. Київ: Основи 1999.
36. Татаркевич В. *Історія філософії*. Т.1. Львів: Видавничий відділ «Свічадо» 1997.
37. Фрідман М. *Капіталізм і свобода*. Київ: Дух і Літера 2010.
38. Штирнер М. *Единственный и его собственность*. Харків: Основа 1994.

Довідкова література

1. Audi R. (ред.) *The Cambridge dictionary of philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press 1999.
2. *Collins Dictionary*, ninth edition. Harper Collins Publishers 2018.
3. Freedman D. (ред.) *Anchor Bible Dictionary*, vol. III. New York: Doubleday 1992.
4. Дяченко Ю. (ред.) *Політична енциклопедія*. Київ: Парламентське видавництво 2011.
5. Шинкарук В. (ред.) *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис 2002.

Церковні документи

1. II Ватиканський собор. Пастирська конституція про Церкву в сучасному світі *Gaudium et spes* // *Документи Другого Ватиканського Собору: конституції, декрети, декларації*. Львів: Видавничий відділ «Свічадо» 1996.
2. Бенедикт XVI. Енцикліка *Caritas in Veritate*. Ватикан 2009.
3. Бенедикт XVI. Енцикліка *Deus Caritas Est*. Ватикан 2005.
4. Іван XXIII. Енцикліка *Mater et magistra*. Ватикан 1961.
5. Іван XIII. Енцикліка *Pacem in Terris*. Ватикан 1963.
6. Іван Павло II. Енцикліка *Centesimus Annos*. Ватикан 1991.
7. Іван Павло II. Енцикліка *Evangelium Vitae*. Ватикан 1995.
8. Іван Павло II. Енцикліка *Laborem Exercens*. Ватикан 1981.
9. Іван Павло II. Послання до сімей *Gratissimam sane*. Ватикан 1994.
10. Іван Павло II. Промова до Папської Академії суспільних наук // *L'Osservatore Romano*, 17 березня 1999 р.
11. Лев XIII. Енцикліка *Rerum Novarum*. Ватикан 1891.
12. Павло VI. Апостольське послання *Octogesima adveniens*. Ватикан 1971.
13. Павло VI. Енцикліка *Populorum Progressio*. Ватикан 1967.
14. Папська рада «Справедливість і мир». *Компендіум соціальної доктрини Церкви*. Київ: Кайрос 2008.
15. Пій XI. Енцикліка *Divini Redemptoris*. Ватикан 1937.
16. Пій XI. Енцикліка *Quadragesimo anno*. Ватикан 1931.
17. Синод УГКЦ. *Катехизм Католицької Церкви*. Львів 2002.
18. Франциск. Енцикліка *Fratelli Tutti*. Ассізі 2020.
19. Франциск. Енцикліка *Laudato Si*. Ватикан 2015.

Інтернет-ресурси

1. Burnet E. *Peng Shuai: UN calls for proof of Chinese tennis start's whereabouts; WTA chairman willing to pull out of China* // <https://edition.cnn.com> (07.03.2021).

2. *Free Market* // *Merriam-Webster* www.merriam-webster.com (27.02.2021).
3. Henley J. Haas B. *French investigate after Interpol chief Meng Hongwei goes missing* // *The Guardian* www.theguardian.com (07.03.2021).
4. *Laissez-faire* // *Brittanica* www.britannica.com (01.03.2021).
5. McGlory M. *Paul VI's Populorum Progressio: From April 1967* // *America Magazine* www.americamagazine.org (01.06.2021).
6. Олексюк Б. Олексюк Л. *Філософська заповідь Кароля Войтили* // <http://incognita.day.kiev.ua> (15.02.21).
7. *ООН непокояють погрози Північної Кореї піти «іншим шляхом»* // *Укрінформ* www.ukrinform.ua (07.03.2021).
8. Шевченко Т. *Соціальний католицизм: папські енцикліки XIX-XX століття* // *Релігія в Україні* <https://www.religion.in.ua/> (30.05.21).